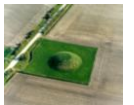

Archeologisch vooronderzoek ten behoeve van het project 'Centrumplan Rhenen', gemeente Rhenen

Ruimtelijk advies op basis van bureauonderzoek

Rapportnummer: V1452
Projectnummer: V16-3427
ISSN: 1573 - 9406
Status en versie: Definitief 2.0
In opdracht van: Gemeente Rhenen
Rapportage: W.J. Weerheijm, E. van der Klooster
Plaats en datum: Amersfoort, 22 maart 2017

Niets uit dit werk mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, daaronder mede begrepen gehele of gedeeltelijke bewerking van het werk, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Vestigia BV of de gemeente Rhenen

Projectgegevens		
Initiatief	Herinrichting centrum	
Toponiem / locatie	Centrum Rhenen	
Plaats	Rhenen	
Gemeente	Rhenen	
Provincie	Utrecht	
Opdrachtgever	Gemeente Rhenen Postbus 201 3910 AE Rhenen	
Contactpersoon opdrachtgever	Dhr. P. Scheers	
Oppervlakte plangebied	Ca. 17 ha	
Diepte grondwerkzaamheden	Tot ca. 2 m -mv	
Huidig grondgebruik	Bebouwde kom	
Onderzoeksmelding	4028068100	
Soort onderzoek	Bureauonderzoek	
RD-hoekcoördinaten van het plangebied	167.059 / 441.117	167.536 / 440.972
Kaartblad (1:25.000)	39E	
Uitvoerder en documentatie	Vestigia <i>Archeologie & Cultuurhistorie</i>	
Projectleider/Senior archeoloog	Dr. R.M. van Heeringen	
Projectmedewerkers	E. van der Klooster MSc (fysisch geograaf) Mr. W.J. Weerheijm MA (archeoloog)	
Uitvoering booronderzoek	n.v.t.	
Bevoegd gezag	Gemeente Rhenen Postbus 201 3910 AE Rhenen	
Contactpersoon	Dhr. P. Scheers (Team Openbare Werken)	
Deskundige namens BG	Omgevingsdienst Regio Utrecht (ODRU) Postbus 13101 3507 LC Utrecht	
Contactpersoon	Dhr. R. Torremans	
Gecontroleerd door	Vestigia (R.M. van Heeringen) d.d. 22 maart 2017	
Geaccordeerd door	Gemeente Rhenen d.d.	

Documentbeheer		
Versie	Datum	Toelichting
1.0	14 februari 2017	Versie getoetst door projectleider Vestigia en opgestuurd naar opdrachtgever
2.0	22 maart 2017	Versie 1.0 aangepast o.b.v. beoordeling ODRU; getoetst door projectleider Vestigia en opgestuurd naar opdrachtgever

Inhoudsopgave

Samenvatting en advies	5
Onderbouwing advies	7
1 Projectomgeving	7
1.1 Plangebied.....	7
1.2 Opdracht.....	7
1.3 Geraadpleegde bronnen.....	8
1.4 Woord van dank.....	8
2 Verwachtingsmodel	9
2.1 Landschappelijke setting.....	9
2.2 Historische context.....	10
2.3 Archeologische waarden en verwachtingen	17
2.4 Gespecificeerde archeologische verwachting.....	23
3 Onderzoek naar verstoringen van de ondergrond in relatie tot uitgevoerd OCE-onderzoek.....	25
3.1 De strijd om Rhenen in mei 1940	25
3.2 Opruimingswerkzaamheden en wederopbouw	26
3.3 Diepte van eventueel aan te treffen funderingen en kelders.....	29
3.4 Na-oorlogse ingrepen binnen het plangebied	30
3.5 Risico op het aantreffen van OCE	32
3.6 Conclusie	34
4 Advies.....	37
Literatuur.....	39
Digitale bronnen.....	40
Kaarten en bijlagen	41

Afbeelding 1 Inrichtingsplan met locatie ingrepen. 1. = vervanging riolering. 2. = ondergrondse afvalcontainer. 3. = serviceput fontein. 4. Fundering keermuur. Bron: Gemeente Rhenen.

Samenvatting en advies

In opdracht van de gemeente Rhenen heeft Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie een archeologisch bureauonderzoek verricht in het kader van de voorgenomen ingrepen in het kader van het project Centrumplan. Het plangebied omvat hoofdzakelijk (delen van) de huidige straten Frederik v.d. Paltshof, de Torenstraat, de Herenstraat en Molenstraat en naaste omgeving, en heeft een oppervlakte van ca. 17 ha. Het project heeft betrekking op de volgende voorgenomen werkzaamheden:

1. vervanging van het riool (1,5 m -mv);
2. het plaatsen van ondergrondse afvalcontainers (2 m -mv);
3. het aanleggen van een serviceput voor de fontein (2 m -mv);
4. het aanpassen van de fundering van een keermuur (0,9 m -mv).

De ingrepen zijn weergegeven op *afbeelding 1*, en (in hogere resolutie) in *bijlage 2* achterin het rapport.

Voorafgaand aan de ontwikkelingen dient in kaart gebracht te worden of zich binnen het onderzoeksgebied behoudenswaardige archeologische resten (zouden kunnen) bevinden, die tegen de achtergrond van de bodemingrepen gevaar lopen.

Binnen het plangebied kunnen in principe op alle locaties waar gegraven gaat worden archeologische resten worden aangetroffen, al dan niet in situ. Rhenen kent een lange bewoningsgeschiedenis. De archeologische waarden die met name kunnen worden genoemd en gelokaliseerd zijn aangegeven op *Kaart 9 Waardenkaart*, achterin het rapport. Binnen het plangebied hebben sinds de Tweede Wereldoorlog diverse graafwerkzaamheden plaatsgevonden, bijvoorbeeld in het kader van bestratingswerkzaamheden of de aanleg van sleuven voor riolering, kabels en leidingen. De archeologische praktijk leert echter dat werklieden tijdens de aanleg van bestrating slechts oppervlakkig muurwerk aftoppen of voor de aanleg van sleuven voor riolering of kabels en leidingen niet meer obstakels verwijderen dan strikt noodzakelijk op dat moment; er wordt dan bijvoorbeeld geen tijd verspild aan het verwijderen van compleet muurwerk. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat binnen het plangebied archeologische resten kunnen worden aangetroffen die bestaan uit:

- Resten van bewoning uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd, in de vorm van muurwerk en funderingen van huizen met kelders. De geplande ingrepen, en dan met name de rioleringswerkzaamheden, zijn geprojecteerd op de locatie waar vroeger historische bebouwing heeft gestaan. *Kaart 6A* achterin het rapport geeft de situatie aan ten tijde van de Kadasterkaart 1819; *Kaart 6B* de situatie in 1940. Maar ook voor 1819 heeft er bebouwing bestaan die niet zo precies op kaart is vastgelegd. Er dient dus rekening gehouden te worden met (veel) muurwerk en kelders, waarschijnlijk al vlak onder straatniveau. Dat betekent dat ook bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden er muurwerk tevoorschijn kan komen binnen of direct onder de recente aanvullingslagen onder de verharding. Naast muurwerk van huizen bestaat ook de kans op het aantreffen van bijbehorende fenomenen zoals water- of beerputten, afvalkuilen met stadsafval, en afval van industriële en ambachtelijke activiteiten, zoals de thans opgemetselde put van *afbeelding 8* op de hoek van de Koningstraat/Fred. Van de Paltshof.
- Resten van bijzondere objecten in de vorm van gebouwen of structuren die verband houden met de Commanderie van de Duitse Orde en de kapel van het Agnietenconvent, met name aan de westzijde van het plangebied. De geplande ondergrondse container bij de Torenstraat ligt vlak bij de locatie waar een onderaardse gang is aangetroffen die hoorde bij het Agnietenconvent; mogelijk bevinden zich hier nog andere bijbehorende resten. Ook hier geldt dat bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden deze resten al direct onder straatniveau kunnen worden aangetroffen.
- Resten op een dieper niveau die verband houden met de vroegmiddeleeuwse voorloper van de nederzetting Rhenen, zoals aangetoond tijdens het archeologisch onderzoek bij het Rhenense

Hof in 2011, maar eventueel ook resten die teruggaan tot de prehistorie (zoals aangetoond bij waarnemingsnrs. 44.090 en 417.596).

- Resten die verband houden met de middeleeuwse poorten en ommuring van Rhenen, zoals de Westpoort in het westen en de Bergpoort in het oosten, zoals aangetoond bij het archeologisch onderzoek in 1943, deze kunnen bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden al direct onder straatniveau worden aangetroffen. Hoewel op deze locaties (nog) geen ingrepen zijn gepland, dient hier bij toekomstige werkzaamheden ook rekening mee gehouden te worden.

Advies

Gezien deze archeologische verwachting wordt geadviseerd om tijdens de geplande werkzaamheden een opgraving - variant archeologische begeleiding uit te voeren om eventuele archeologische resten in kaart te brengen en vondstmateriaal veilig te stellen. Hiertoe dient eerst een Programma van Eisen te worden opgesteld dat de goedkeuring behoeft van het bevoegd gezag, de gemeente Rhenen.

Gezien het mogelijke risico op het aantreffen van niet-gesprongen explosieven wordt geadviseerd om de archeologische en civiele werkzaamheden onder begeleiding van een explosievendeskundige uit te voeren (benaderen). Op basis van het archeologisch bureauonderzoek is het niet mogelijk om op perceelsniveau aan te geven of er wellicht ook delen zijn van het plangebied die niet meer verdacht zijn; het risico dat zich toch niet-gesprongen explosieven op deze locaties bevinden is hiervoor te groot. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat de huidige bestrating met direct onderliggende aanvullingslaag niet verdacht is op het aantreffen van OCE. De diepte van deze laag kan slechts ter plekke worden vastgesteld. In de bodem zijn ook diverse sleuven gegraven voor de aanleg van de riolering, kabels en leidingen. Ook hier kan in zijn algemeenheid worden aangenomen dat binnen deze sleuven geen OCE meer aanwezig zijn. Het is echter lastig te bepalen binnen dit pakket geroerde grond waar precies destijds deze sleuven zijn aangelegd (zowel voor wat betreft de breedte als de diepte); bij wijze van spreke kan men bij een paar centimeter meer naar links of rechts, of dieper de grond in, al iets aantreffen.

Onderbouwing advies

1 Projectomgeving

1.1 Plangebied

In opdracht van de gemeente Rhenen heeft Vestigia *Archeologie & Cultuurhistorie* een archeologisch bureauonderzoek verricht in het kader van de voorgenomen ingrepen in het kader van het project Centrumplan. Het plangebied omvat hoofdzakelijk (delen van) de huidige straten Frederik v.d. Paltshof, de Torenstraat, de Herenstraat en Molenstraat en naaste omgeving, en heeft een oppervlakte van ca. 17 ha. Het project heeft betrekking op de volgende voorgenomen werkzaamheden:

1. vervanging van het riool (1,5 m -mv);
2. het plaatsen van ondergrondse afvalcontainers (2 m -mv);
3. het aanleggen van een serviceput voor de fontein (2 m -mv);
4. het aanpassen van de fundering van een keermuur (0,9 m -mv).

De ingrepen zijn weergegeven op *afbeelding 1*, en (in hogere resolutie) in *bijlage 2* achterin het rapport.

1.2 Opdracht

Op 8 december 2016 is per brief door de gemeente Rhenen aan Vestigia opdracht verleend tot het uitvoeren van een archeologisch bureauonderzoek.¹ Doel van het archeologisch bureauonderzoek is vast te stellen of er in het plangebied sprake is (of kan zijn) van archeologische resten die door de ingrepen verstoord dreigen te worden en, indien mogelijk, uitspraken te doen over de waarde hiervan in termen van fysieke en inhoudelijke kwaliteit zoals zeldzaamheid en gaafheid.

Naast de vereisten voor het uitvoeren van een bureauonderzoek zoals vastgelegd in de Kwaliteitsnorm van de Nederlandse Archeologie (in het vervolg KNA) versie 4.0, zijn de in de uitvraag volgende additionele vereisten aangegeven:²

- Het op perceelsniveau bepalen of archeologisch vervolgonderzoek en OCE-vervolgonderzoek noodzakelijk worden geacht en vanaf welke diepte, dit geïllustreerd door middel van foto's, kaartmateriaal en GIS-afbeeldingen;
- Een bezoek brengen aan het archief van de gemeente Rhenen om kaartmateriaal, foto's en notities uit de Tweede Wereldoorlog te raadplegen en deze te verwerken in het Bureauonderzoek, voor zover dit nog niet gedaan is in het OCE onderzoek;
- Eén of meerdere overleggen met dhr. T. Maas van de Monumentencommissie van de gemeente Rhenen. De heer Maas beschikt over alle relevante literatuur over het plangebied en een uitgebreide fotocollectie. Daarnaast heeft dhr. Maas de beschikking over tekeningen die in 1943 bij onderzoek naar de Bergpoort zijn vervaardigd;
- Een bezoek aan de RCE. De overlevering wil dat men na de oprichting van de toenmalige ROB daar informatie verzameld heeft uit de jaren voor 1946. In het geval van het Rhenense bombardement uit 1940 zou het gaan om notities c.q. verslagen van waarnemingen gedaan in 1940-1941 bij het afvoeren van het puin en het bouwrijp maken van het centrum waar in rap tempo gekomen werd tot herbouw. Langs deze weg kan wellicht nagegaan worden tot welke diepte de kelders van de gebombardeerde huizen uit de ondergrond zijn verwijderd. Nagegaan dient te worden of deze informatie aanwezig is, en indien dit het geval is, deze gegevens te ontsluiten.

¹ Het onderzoek is uitgevoerd volgens de richtlijnen van de KNA versie 4.0.

² E-mail dhr. R. Torremans (ODRU), namens de gemeente Rhenen, d.d. 16 november 2016.

1.3 Geraadpleegde bronnen

Naast de in de literatuurlijst geraadpleegde publicaties (zie achterin rapport), is voor dit bureauonderzoek gebruik gemaakt van de volgende aanvullende bronnen:

- Bezoek aan het Regionaal Historisch Centrum Zuidoost Utrecht te Wijk bij Duurstede op 24 en 26 januari, en 1 en 10 februari 2017;
- Bezoek aan de bibliotheek van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed op 30 januari 2017;
- Mondeling overleg met dhr. T. Maas (Monumentencommissie Rhenen) te Amersfoort op 17 januari 2017;
- Mondeling overleg met dhr. Dr. H.P. Deys (lokale deskundige) te Rhenen op 3 februari 2017.

1.4 Woord van dank

Bij de totstandkoming van deze rapportage zijn wij dank verschuldigd aan Dhr. P. Scheers van de gemeente Rhenen; dhr. T. Maas van de Monumentencommissie Rhenen; Dhr. Ruiter, mevr. R. van Eerden en mevr. M. Hertog van het Regionaal Historisch Centrum; dhr. J. van den Berg van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (medewerker Archief, Bibliotheek en Collecties); en mevr. I. Camphens van museum Het Rondeel. In het bijzonder zijn wij dank verschuldigd aan dhr. Dr. H.P. Deys die als lokale deskundige zeer veel heeft gepubliceerd over de geschiedenis van Rhenen en die zich op ons verzoek veel tijd en moeite heeft getroost om vele vragen te beantwoorden en informatie te verstrekken.

2 Verwachtingsmodel

2.1 Landschappelijke setting

Het gemeentelijk grondgebied ligt op een kruispunt van drie uiteenlopende natuurlijke landschappen, wat ook tot uitdrukking komt in de diversiteit van het historisch gegroeide cultuurlandschap. Het betreft het centraal gelegen stuwvallandschap van de Utrechtse Heuvelrug, het dekzand- en veenlandschap van de Utrechts-Gelderse Vallei en het rivierlandschap van de Rijn.

De stad Rhenen zelf maakt in geomorfologisch (landschappelijk) opzicht deel uit van de zuidflank van de Utrechtse Heuvelrug, en is gelegen aan de noordoever van de Nederrijn. Het landschappelijk uiterlijk heeft grotendeels vorm gekregen in de voorlaatste ijstijd, het Saalien (370.000-130.000 jaar geleden). In die periode bereikte het Scandinavische landijs midden-Nederland en werden de onderliggende sedimenten opgeduwd tot stuwwallen met een hoogte vanaf enkele tientallen meters tot circa 200 meter. Op de geomorfologische kaart komen twee zones voor in de binnenstad (*Kaart 3*). Het grootste deel grofweg ten westen van de Torenstraat ligt op een hoge stuwwal, een kleiner deel ten oosten van de Torenstraat ligt op een smeltwaterwaaier (sandr). Dit is een zone waar door smeltwater een waaier van grove afzettingen zijn afgezet aan de voet van de stuwwal. In de omgeving zijn enkele droge dalen zichtbaar (waarvan de meest dichtbij zijnde op ca. 850 m naar het westnoordwesten is gelegen) waar het smeltwater doorgestroomd heeft. Er is geen dal gekarteerd in het centrum. De dalen zijn gevormd aan het eind van het Saaliën voordat de eerste menselijke activiteit in het plangebied verwacht wordt. De erosie- en sedimentatieprocessen uit die tijd hebben geen invloed gehad op archeologische vindplaatsen. De archeologische verwachting voor het plangebied is bepaald door de ligging in een monumententerrein op de waarden- en verwachtingenkaart.³ Op basis van de waarnemingsdichtheid is de archeologische verwachtingswaarde voor de smeltwaterwaaiers hoog en voor de hoge stuwwallen middelhoog.⁴ Voor de stuwwallen geldt echter dat de bebossing de waarneming belemmerd en lokaal komen op de stuwwallen op basis van het AHN en de monumentenkaart zeer interessante terreinen voor. Om die reden hebben de hoge stuwwallen toch ook een hoge verwachtingswaarde gekregen. Echter door het ontbreken van informatie over de bodemopbouw is de verwachting op basis van bodem en geomorfologie onbekend.

Op de bodemkaart is de gehele binnenstad gekarteerd als bebouwd gebied. De bodem van het plangebied bestaat uit een antropogeen (archeologisch) pakket met een dikte van ca. 0,5 m of meer. Het onderzoeksgebied valt binnen een Archis-onderzoekscontour van een archeologisch booronderzoek uit 2007 langs de gehele Herenstraat. Bij nadere beschouwing blijkt echter dat het booronderzoek niet heeft plaatsgevonden tussen de dierentuin en de westelijke begrenzing van de bebouwde kom.⁵ In het plangebied zijn derhalve nog niet eerder archeologische boringen gezet.

In 2006 is door BAAC een bureau- en booronderzoek uitgevoerd voor het 1,5 ha grote plangebied "Binnenstad Oost" dat aan het onderhavige plangebied grenst.⁶ In alle boringen bleek de bovenste ca. 50 cm van de bodem recent verstoord. Lokaal was de bovenste 150 cm verstoord. In zes boringen was nog een restant van een podzobodem aanwezig. Drie daarvan liggen nabij de Herenstraat waar de verstoringsdiepte beperkt is (20 tot 60 cm). Eén van de overige drie boringen met een intacte bodemopbouw ligt daar waar het onderhavige plangebied grenst aan het plangebied Binnenstad-Oost bij de Molenstraat. De boordichtheid is daar echter hoger en er zijn ook boringen met ca. 150 cm diepe verstoringen in die directe omgeving. In 2008 is een booronderzoek door het ARC uitgevoerd halverwege

³ Brugman *et al.* 2011.

⁴ Brugman *et al.* 2011, 62 (afbeelding 13).

⁵ Archis3: 2159803100 (Archis2: 23097). Geen rapport in DANS of Archis.

⁶ Archis 3: 2106059100 (Archis2: 15450); Den Otter, 2006.

het plangebied aan de het Frederik van der Paltshof.⁷ Hier was een verstoorde bovenlaag (stadsophoging) aanwezig van 70 cm tot 140 tot 290 cm het meest nabij de Herenstraat en ten noorden daarvan. Daaronder komt de niet vergraven C-horizont voor, zonder podzolbodem.

Geconcludeerd kan worden dat de bodemopbouw in de archeologische onderzoeken in de directe omgeving van het plangebied aantoont dat de verstoringen in de bebouwde omgeving beperkt gebleven kunnen zijn en deels intacte podzolbodems nog aanwezig kunnen zijn. Opvallend is dat bij beide onderzoeken de vergravingen nabij de Herenstraat het kleinst zijn.

2.2 Historische context

Inleiding

Over de geschiedenis van de stad Rhenen zijn zeer veel publicaties verschenen. In het kader van dit bureauonderzoek is het niet noodzakelijk om de hele geschiedenis van Rhenen opnieuw gedetailleerd weer te geven. Hiervoor wordt verwezen naar bijvoorbeeld de publicaties zoals 'Geschiedenis van Rhenen' (2008),⁸ of 'Rhenen, geschiedenis en architectuur' (2010).⁹ Hieronder wordt kort een samenvatting gegeven van de historische ontwikkeling van de stad Rhenen, voor zover relevant voor het onderhavige archeologisch bureauonderzoek, of ter ondersteuning van de lezer.

Geschiedenis van Rhenen

Hoewel binnen Rhenen diverse sporen uit de prehistorie zijn aangetroffen (zie ook verder hierna), is over het vroegste begin van Rhenen weinig bekend. Er zijn vondsten aangetroffen uit onder andere de Bronstijd, IJzertijd en Romeinse tijd. In de 7^e eeuw trokken de Friezen en de Franken het gebied rond Rhenen binnen en voerden onderling strijd. Mogelijk is de walburg Heimenberg destijds opgeworpen als toevluchtsoord. Aan de Heimenberg en Rhenen is de legende van heilige Cunera verbonden, die later in de Middeleeuwen een stroom aan pelgrims naar Rhenen lokte. Cunera zou door een lokale machthebber zijn gevangen genomen en naar het hof in Rhenen zijn gebracht. Cunera werd door de jaloerse echtgenote van de koning vermoord waarna zij door Willibrord werd heilig verklaard.¹⁰ De walburg stamt echter uit de tweede helft van de 7^e eeuw en is dus jonger dan de Cuneralegende die zou teruggaan tot de 5^e eeuw.¹¹ In 703 vestigde de monnik Willibrord zich als bisschop in Utrecht. De bisschoppen verkregen in de eeuwen daarna als wereldlijke vorsten vele domeinen en bezittingen. Rond 1200 kwam Rhenen, tot dan toe aan en nevenarm van de Rijn gelegen, door een verlegging aan de hoofdstroom te liggen.¹² De bisschop bezat reeds een riviertol in de omgeving van Rhenen maar door de verlegging werd de tol naar de nederzetting Rhenen zelf verplaatst. Omdat schepen voor het tol voor anker moesten, werd Rhenen een aantrekkelijke handelsplaats. Vanaf de Rijn groeide de handelswijk langs de Kruisstraat die haaks stond op de Weversstraat. Nabij de Kruisstraat lagen de markt met het raadhuis en de al in 1016 vermelde Cunerakerk. Door het toenemende belang verkreeg Rhenen tussen 1230 en 1258 van de bisschop stadsrechten. Reeds in de 13^e eeuw werd Rhenen versterkt met een omwalling met palissaden. In 1346 werd de omwalling uitgebreid, waarbij stenen muren en poorten werden opgetrokken. In de Molenstraat bevindt zich mogelijk nog een gevel uit de 14^e eeuw. Dat de stadsmuren geen overbodige luxe was blijkt uit de vele krijgshandelingen en belegeringen. In 1400 werd de stad door Steven van Lienden geheel afgebrand, waarbij alleen de kerk en de commanderie van de Duitse Orde overbleven. In 1483 werd Rhenen door Kleefse troepen ingenomen, en nogmaals ingenomen en geplunderd in 1499.¹³

⁷ Archis3: 2220188100 (Archis 2: 31709).

⁸ Vredenberg 2008.

⁹ Deys/Vogelzang 2010.

¹⁰ Staal 2008.

¹¹ Van Doesburg 2008.

¹² Spek 2008.

¹³ Schoemaker 2008.

Zoals vermeld, had de Duitse Orde in Rhenen een Ordehuis ingericht, dit om de verschillende bezittingen rondom Rhenen te kunnen besturen.¹⁴ In 1388 waren in Rhenen ook de zusters van het Gemene Leven gevestigd. In dat jaar kregen zij een schenking in de vorm van een huis en hofstede, vermoedelijk gelegen aan de Torenstraat. Dit werd een echt klooster toen zij zich aansloten bij de orde van penitentie (boetvaardigheid) en de bisschop hen in 1410 toestemming gaf een eigen kapel te bezitten. In 1438 wordt deze kapel voor het eerst St. Agnietenkapel genoemd; de naam St. Agnietenklooster duikt in 1440 voor het eerst in de bronnen op. Vóór 1470 lag het St. Agnietenklooster in de Torenstraat aan de westzijde van het kerkhof, vlakbij de St. Cunerakerk. Nadat het klooster in 1465 een aantal percelen had aangekocht van de stad, de commanderij van de Duitse orde en de familie Van Hemerten, kwam het in 1470 tot uitbreiding, nieuwbouw en gedeeltelijke verplaatsing van het klooster. Dit gebeurde met toestemming van hun kloosterheer, bisschop David van Bourgondië. Het vernieuwde kloostercomplex lag aan de Herestraat en de westelijke hoek van de Torenstraat, met aan de overzijde van de Torenstraat de kloosterboerderij. In 1629 werden het kloostergebouw en de kapel, met uitzondering van de boerderij en twee woningen op het kloosterterrein, verkocht aan Frederik V van de Palts.¹⁵ Frederik V van de Palts was een winter lang de koning van Bohemen geweest (oktober 1619 - november 1620), hetgeen hem de bijnaam 'de Winterkoning' opleverde. Na een verloren strijd vluchtte hij naar Nederland waar hij gastvrij werd onthaald door de prinsen Maurits en Frederik Hendrik en hem toestemming gaven zich in 1629 in Rhenen te vestigen. Frederik liet het St. Agnietenklooster afbreken voor de aanleg van een open voorhof bij zijn Koningshuis. Dit luxueuze paleis stond op de plaats van de huidige serviceflat met de naam 'Koningshuis'. Hij overleed in 1632 waarna zijn paleis vrij snel in verval raakte en tenslotte in 1812 werd afgebroken.¹⁶

Afbeelding 2 Kaart Jacob van Deventer (ca. 1540/1560). Bron: Utrechts Archief.

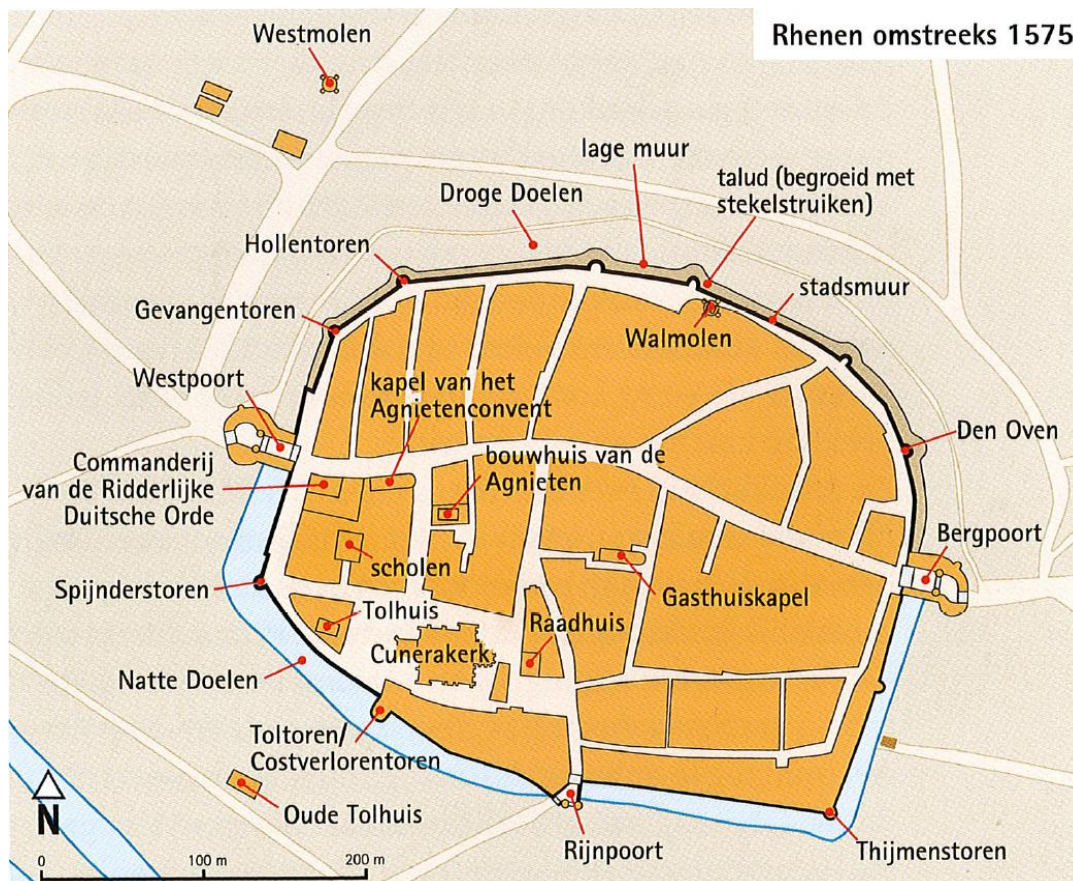
¹⁴ Stapel 2008.

¹⁵ Utrechts archief 1006-4; H. Duits 2008.

¹⁶ Olde Meierink 2008.

Een eerste behoorlijk betrouwbare kaart van de stad Rhenen was de kaart van Jacob van Deventer uit ca. 1540/1560 (*afbeelding 2*, zie ook *kaart 5A*, achterin het rapport voor de gegeorefereerde versie). De oudste straten Weversstraat, Koningstraat, Kruisstraat, Visserstraat, Molenstraat en een deel van de Herenstraat zijn hierop al zichtbaar. De oude Koningstraat (niet de huidige, die pas rond 1740 zo is genoemd), nu Weverstraat, was onderdeel van de via regis, de doorgaande weg door Rhenen. Bij de omwalling had de via regis zijn functie als doorgaande weg verloren; deze werd verlegd naar de Herenstraat die de Bergpoort in het oosten en de Utrechtse poort (of Westpoort) in het westen met elkaar verbond. De Herenstraat, tussen de Utrechtse poort en de Bergpoort, vormde samen met de Molenstraat oorspronkelijk een deel van de Horstweg, de weg die het slot Ter Horst met de via regis verbond.¹⁷ Op de kaart van Van Deventer zijn de belangrijkste gebouwen te herkennen: o.a. de Cunerakerk, het tolhuis, het stadhuis op de Markt en de, voor het huidige plangebied van belang zijnde gebouwen van de commanderij van de Duitse Orde en het Agnietenconvent. Een reconstructie van het Rhenen in 1575 is weergegeven op *afbeelding 3*.

De Kadasterkaart uit 1819 toont een zeer duidelijk beeld van Rhenen (*afbeelding 4*, zie ook *kaart 5B*, achterin het rapport voor de gegeorefereerde versie). Het bekende patroon met de Herenstraat en Molenstraat, is duidelijk zichtbaar. In 1840 werden de stadsmuren en poorten gesloopt. In mei 1940 toonde het stratenpatroon binnen het plangebied in grote trekken nog het zelfde beeld als op de Kadasterkaart. *Kaart 5C* achterin het rapport toont de gegeorefereerde versie van de situatie in 1940, met het huidige plangebied.

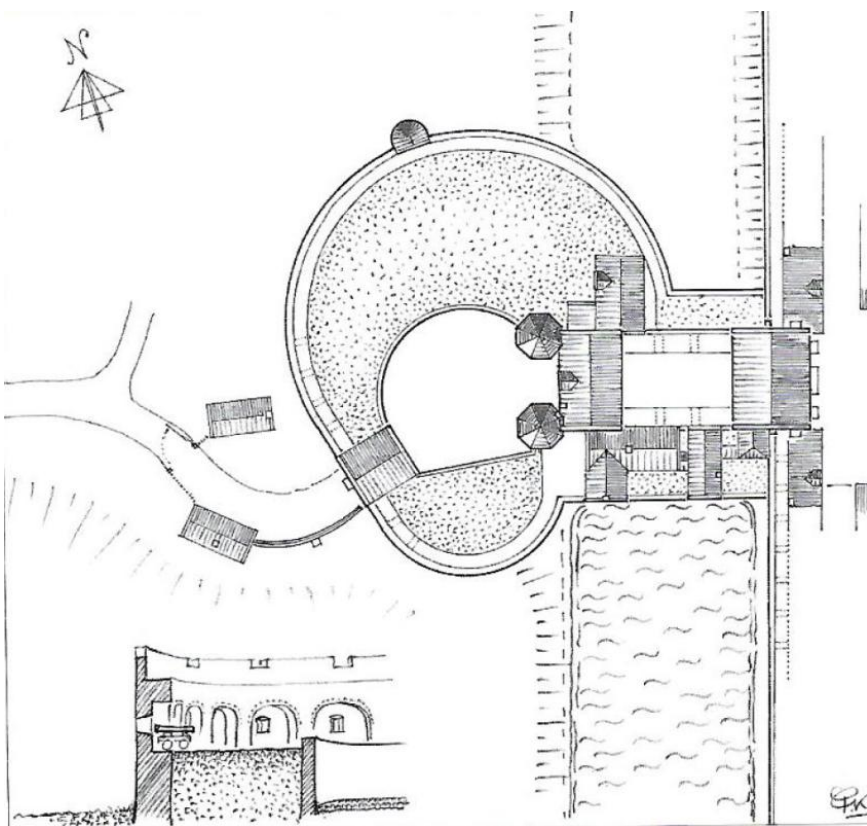

Afbeelding 3 Reconstructie Rhenen in 1575. Bron: Vredenberg 2014, 9.

¹⁷ Deys/Vogelzang 2010, 19; met name gebaseerd op het onderzoek van Van Iterson 1960. Voor de situatie van Rhenen vóór 1400 is echter nauwelijks historisch/archeologisch bewijs aanwezig.

Afbeelding 4 Kadasterkaart ca. 1819. Bron: RCE.

Afbeelding 5 Reconstructie Westpoort door F. Kipp. Bron: Maas/Vredenberg 2014, 59.

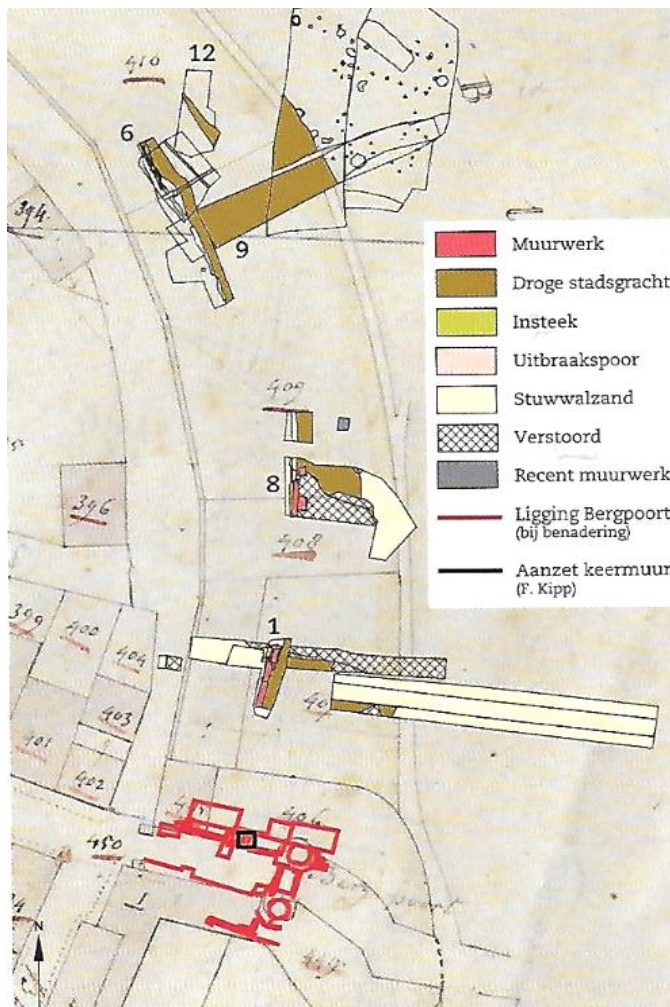
Afbeelding 6 Opgraving van de Westpoort in 1943. Met dank aan dhr. Deys.

Afbeelding 7 Opgraving van de Bergpoort, met links de heer Van der Zee met tekenbord. Met dank aan dhr. Deys.

Een ander belangrijk fenomeen dat van belang is voor dit bureauonderzoek zijn de beide stadspoorten aan de west- en oostzijde van het plangebied. Op *afbeeldingen 2* en *3* zijn deze poorten al duidelijk afgebeeld; *afbeelding 5* toont een reconstructie van het complex van de Westpoort door Frans Kipp. Het is een ingewikkeld complex, als resultaat van een uitbreiding van het middeleeuwse ontwerp met een aarden bolwerk. Volgens Kipp zijn rond 1400 zowel de West- als de Bergpoort vervangen door een groter poortcomplex, met een voorpoort. De hoofdpoorten stonden in de stadsmuur; met zware muren waren ze verbonden met naar buiten geschoven voorpoorten. Aan het einde van de 15^e eeuw werden de poorten weer aangepast; vanwege de toegenomen vuurkracht werden de stadsmuren verlaagd en aan de stadszijde versterkt met een aarden wal. Het is dus van belang te bedenken dat de aanpassingen aan de poorten en ommuring van Rhenen in verschillende fasen hebben plaatsgevonden.

In 1943 heeft archeologisch onderzoek plaatsgevonden naar beide poorten. *Afbeelding 6* toont de opgraving van de Westpoort, ter hoogte van het toenmalige Esso-pompstation aan het begin van de Koningshof. Wat opvalt is het vele muurwerk, vlak onder het straatoppervlak. *Afbeelding 7* toont de opgraving van de Bergpoort, eveneens in 1943. Dhr. Van der Zee, landmeter van het Bouwbureau, werd gevraagd om de resten vast te leggen, 'omdat hij zo goed kon tekenen.' In 2011 is een proefsleuvenonderzoek en een archeologische begeleiding protocol opgraven uitgevoerd in het kader van het project 'Het Rhenense Hof' (*afbeelding 8*).¹⁸ Hierbij is onderzoek uitgevoerd aan de noordzijde van het voormalige gemeentehuis aan de Herenstraat 47. Bij het onderzoek werden de restanten aangetroffen van de buitenste stadsmuur, de keermuur.

Afbeelding 8 Opgravingsplattegrond van 2011, projecteerd op de Kadasterkaart 1819, met in rood het muurwerk dat was aangetroffen in 1943. Bron: Halverstad 2014, 108.

¹⁸ Halverstad 2014; Halverstad 2015.

De stadsmuur aan de buitenzijde werd ondersteund door een talud, dat op zijn plaats werd gehouden door deze keermuur. Daarbuiten lag de stadsgracht die vanwege de hoge ligging geen water kon vasthouden en dus droog was. Eventuele resten van de hoofdmuur (de binnenste stadsmuur) zijn in 2011 niet aangetroffen. Van belang is nog op te merken dat bij dit onderzoek in werkput 12 ook nog resten zijn aangetroffen van bewoningssporen uit de Vroege Middeleeuwen. In de verschillende kuil- en paalsporen konden plattegronden van een mogelijke boerderij en twee spiekers worden onderscheiden. Op basis van het aardewerk werden de sporen gedateerd in de Karolingische tijd (725-900 na Chr.).¹⁹

Van belang voor dit bureauonderzoek is de constatering dat de resten van de verschillende fasen van de poorten en de muren nog aanwezig zijn, en zich waarschijnlijk vlak onder het oppervlak bevinden. Bij bestratings- of rolringwerkzaamheden nam men meestal niet de moeite om al het muurwerk dat men tegen kwam in zijn geheel te verwijderen: meestal werd alleen dat muurwerk weggehaald dat een direct obstakel vormde voor de werkzaamheden. Zeker dik muurwerk afkomstig van stadsmuren of -poorten zit daarom veelal nog in de grond.

Straatnamen

Voor een beter begrip van de straatnamen die in dit rapport worden besproken, volgt hieronder nog een korte uiteenzetting:²⁰

- Frederik van de Paltshof: de naam stamt uit het begin van de 20e eeuw (verordening uit 1909). Aanvankelijk was dit deel bekend onder de benaming het Hof of 't Hof; daarvoor heette het de Koornmarkt of Korenmarkt. In het begin van de 20^e eeuw werd de naam veranderd in Frederik van de Paltshof naar Frederik V van de Palts.
- Herenstraat: in 1369 werd deze straat Overstraat genoemd, later de Heyrstraat. De naam Langestraet duikt op in 1521, en in 1602 de Lange Heerestraet. Rond 1670 wordt de straat ook Voorstraat genoemd. Het is onbekend hoe lang deze naam is gebruikt. De Herenstraat maakte vroeger deel uit van de officiële weg van Utrecht (van Leiden) naar Kleef. In 1816 werd de weg omschreven als 'de weg no 17 van Utrecht naar de Cleefsche grenzen'; rond 1880 als 'Groote weg no 6 van Leiden naar Munster'. Ook nadien wijzigde de naam zich dikwijls, waaronder de benaming Rijksstraatweg. In de 19^e eeuw werd de straat ook een tijdlang Bovenstraat genoemd. Dit duidt erop dat er ook een Onderstraat geweest moet zijn, misschien de huidige Weverstraat. Voor de oorlog werd de naam Frederik van de Paltshof gebruikt voor het gedeelte tussen de Westpoort en de Torenstraat. De naam Herenstraat werd gebruikt voor het stuk vanaf de Torenstraat oostwaarts tot aan het viaduct. In het kader van de Wederopbouw werd de straat verbreed en werd de Frederik van de Paltshof zo'n 125 meter naar het oosten verlengd. De Herenstraat werd ingekort waardoor de huisnummers moesten worden omgenummerd.
- Koningstraat: deze straat werd reeds in 1740 als zodanig vermeld, ookwel Koninkstraat genoemd. De naam houdt verband met Frederik van de Palts.
- Molenstraat: deze straat is genoemd naar de molen die sinds 1572 op de noordelijke stadsmuur stond. Deze houten molen werd in 1892 vervangen door een stenen stellingmolen, thans de Panoramamolen. Het is niet bekend wanneer deze straat naar de molen is vernoemd; op een lijst uit 1811 staat al de naam Molenstraat aangegeven.
- Torenstraat: deze straat heette in de 14^e tot begin 15^e eeuw Kerkstraat en tot omstreeks het einde van de 19^e eeuw de Doodstraat; dit in verband met de begrafenisstoeten die via deze weg de kerk bereikten.

¹⁹ Halverstad 2014, 107-110. Halverstad 2015.

²⁰ Deys/Vogelzang 2010.

2.3 Archeologische waarden en verwachtingen

Gemeentelijk beleid

De gemeente Rhenen beschikt over een gemeentelijke archeologische beleidskaart (*kaart 4*).²¹ Volgens de archeologische beleidskaart ligt het plangebied in een zone aangeduid met Categorie 2: terrein van archeologische waarde. In het bestemmingsplan 'Rhenen Stad 2012' heeft het oude centrum van Rhenen een dubbelbestemming archeologie 'Waarde - archeologie - 2', waarbij bij ingrepen dieper dan 30 cm - mv archeologisch onderzoek verplicht is gesteld.

Bekende archeologische waarden

Voor de archeologische gegevens omtrent het onderhavige plangebied is eerst het Archeologisch Informatiesysteem (Archis) geraadpleegd, dat alle geregistreerde archeologische monumenten, onderzoeken, waarnemingen en vondsten bevat. Archeologische monumenten zijn terreinen met een (hoge/zeer hoge) archeologische waarde, die ofwel fysiek (wettelijk en juridisch) beschermd worden, ofwel een planologische bescherming hebben waarbij in het bestemmingsplan voorschriften voor het gebruik zijn opgenomen. Archeologische waarnemingen zijn meldingen van archeologische vondsten en/of sporen van bijvoorbeeld nederzettingen, grafvelden, akkersystemen, heiligdommen, enz., die niet nader onderzocht en gewaardeerd zijn. Archeologische vondstmeldingen zijn meldingen die nog niet zijn gecontroleerd om in het systeem te worden opgewaardeerd tot een waarneming.

Het plangebied ligt binnen een archeologisch monument, het AMK-terrein 12.204, de stadskern van Rhenen uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd. In de zuidwest hoek van het oude centrum van Rhenen (net buiten het plangebied) ligt het AMK-terrein 11.885, eveneens met datering Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd. Dit AMK-terrein bevat (de resten van) de Cunerakerk (15^e-eeuws gebouw met 16^e-eeuwse toren met mogelijke oudere voorgangers), een grafveld, het Agnietenconvent, en het Koningshuis (paleis gebouwd door Frederik V van de Paltz), een deel van de stadmuur.

Binnen de historische kern van Rhenen, zoals weergegeven met de AMK-terreinen 12.204 en 11.885, zijn in totaal 41 waarnemingen geregistreerd (zie *tabel 1* en *kaart 4*), die een beeld geven van de vondsten binnen en in de directe omgeving van het plangebied. De waarnemingen die zich binnen de begrenzing van het plangebied bevinden zijn vet gedrukt weergegeven in de tabel.

Nr.	Waarneming	Periode begin	Periode eind	Materiaal	Opmerkingen
1	26956	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk (grijze rand- en wand scherven, mogelijk kogelpot; standringfragment; kogelpot en steengoedscherfjes)	Vondsten bij aanleg riolering Rijnstraat/ Weverstraat
2	27033	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Baksteen	Gedeelte van kloostergang gevonden op hoek Torenstraat/ Koningshof (1957)
3	35147	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk (2x standring en 1x kom 13 ^e eeuw, 1x kan 14 ^e eeuw, allen blauw/grijs; 1x standring, 1x hand+draai, beide 13 ^e eeuw; randfragm. Vroeg-steengoed met ijzeroxide)	Waarneming tijdens graafwerkzaamheden t.b.v. de aanleg van gasleidingen op een diepte van ongeveer 90 cm. De vondsten zijn afkomstig uit de Rijnstraat ter hoogte

²¹ Brugman *et al.* 2011.

					van huisnummers 3 t/m 13, 19 en 23. Voor de huizen 15, 15A en 17 zijn geen vondsten gedaan.
4	39208	Mesolithicum	Neolithicum	Vuursteen (mogelijk een 'kern bijltje')	Vondst i.v.m. reconstructie werkzaamheden rond Cunerakerk.
5	43453	IJzertijd	IJzertijd	Aardewerk, deels gepolijst	Vondsten omstreeks 1950 in omgeving Cunera kerk
		Vroege Middeleeuwen	Vroege Middeleeuwen	Aardewerk (rand, bodem en wand fragmenten)	Idem
		Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Steengoed (Siegburg)	idem
6	43472	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk, glas (datering 12 ^e t/m 18 ^e eeuw)	Vondsten bij riolerings werkzaamheden uit afvalput
7	43474	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden
		Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Menselijk bot	idem
8	43544	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk, bot, ijzer, glas	
9	43546	Vroege Middeleeuwen	Vroege Middeleeuwen	Bronzen baardtang	Onderzoek 1989 nieuwbouw locatie bij Agnietenklooster
10	43604	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk, steengoed, bot	Vondsten 1990 bij de verbouw van een winkelpand; vermoedelijk de haard van huis uit LME
11	43606	Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Put, baksteen, tegel (als waterkelder gebruikte put, 17 ^e eeuw)	Vondst put in 1993
12	43607	Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Waterput, vloer (16 ^e eeuw)	Vondst 1993
13	43868	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Resten van onderaardse gang Agnietenconvent naar Cunerakerk, aardewerk, steengoed	Vondsten bij riolerings werkzaamheden in de Torenstraat
14	43869	Neolithicum	Bronstijd	Vuursteen	Vondsten bij riolerings werkzaamheden ten oosten van de Cunerakerk
		Romeinse tijd	Romeinse tijd	Aardewerk	Idem
		Romeinse tijd	Late Middeleeuwen	Steen	Idem
		Vroege Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk	Idem
		Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Idem
15	43870	Neolithicum	Bronstijd	Vuursteen	Vondsten bij riolerings werkzaamheden ten oosten van de Cunerakerk
		Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk, bot, metaal	Idem

16	43872	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden ten oosten van de Cunerakerk
17	43873	Neolithicum	Bronstijd	Vuursteen	Vondsten bij riolerings werkzaamheden ten noorden van de Cunerakerk
		IJzertijd	Vroege Middeleeuwen	Menselijk bot (crematieresten); 'zeer veel menselijke resten'	Idem
		Vroege Middeleeuwen	Vroege Middeleeuwen	Aardewerk	Idem
		Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	idem
18	43874	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden ten noorden van de Cunerakerk
19	44040	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Resten van onderaardse gang Agnietenconvent naar Cunerakerk, aardewerk, steengoed	Vondst door particulier in tuin westzijde Torenstraat
20	44047	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Vondsten bij aanleg gasleiding in Weverstraat. Locatie bij benadering
21	44085	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden bij gebouw De Westpoort
22	44086	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden tussen meubelzaak en postkantoor
23	44087	Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Tegel	Vondsten bij riolerings werkzaamheden bij Hema
24	44088	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Vondsten bij riolerings werkzaamheden
25	44090	Bronstijd	Bronstijd	Grondspoor, aardewerk, crematieresten, houtskool	Vondsten bij riolerings werkzaamheden
26	44093	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk (13 ^e - 14 ^e eeuw), bot	Vondsten bij nieuwbouw na afbraak Kamperfoeliesteeg
27	44102	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk (11 ^e - 12 ^e , 14 ^e eeuw e.v.), muurwerk	Tongewelf aan de noordzijde van de Torenstraat
28	57922	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Muurwerk (kapel, kelder, beerput)	Vondsten in 1994 van resten van Gasthuiskapel uit 13 ^e eeuw, met recentere bouwsporen uit 16 ^e - 18 ^e eeuw
29	58253	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Muurwerk (onderaards gewelf Agnietenklooster)	Vondsten bij aanleg sprinkler installatie, N- W zijde van

					Cuneratoren
30	58255	Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Muurwerk	Vondst van funderingsmuurtje tijdens bestratingswerk rondom de kerk
31	58906	Romeinse tijd	Romeinse tijd	Munt (keizer Tetricus 270-273 n. Chr.)	Vondst bij riolerings werkzaamheden
32	60069	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk, steengoed	Vondsten bij riolerings werkzaamheden
33	402721	IJzertijd	Nieuwe tijd	Munt (indet.)	Vondsten tijdens aanleg P-plaats Buitenomme. Hier zijn eerder vondsten gedaan uit de IJzertijd en bronstijd, niet in Archis
		Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Musketkogel	Idem
34	411039	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk, bot	Vondsten bij booronderzoek
35	417476	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk	Vondsten bij sanering Buitenomme/Schoutenboomgaardweg
36	417582	Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	Beerput, aardewerk	Vondsten bij uitbreiding winkelpand Herenstraat
37	417596	IJzertijd	Romeinse tijd	Aardewerk (kamstreek versiering)	Vondsten bij bouwrijp maken
		Vroege Middeleeuwen	Vroege Middeleeuwen	Brons	idem
		Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk	Idem
		Nieuwe tijd	Nieuwe tijd	bot	Idem
38	417668	Neolithicum	Bronstijd	Aardewerk, steen, vuursteen	Vondsten bij aanleg P-plaats Buitenomme/ Herenstraat
39	417790	Paleolithicum	Bronstijd	Vuursteen	Vondsten bij aanleg P-plaats Buitenomme/ Herenstraat
		Bronstijd	IJzertijd	Greppel/sloot, aardewerk, steen	
40	417840	Late Middeleeuwen	Late Middeleeuwen	Aardewerk	Vondsten bij graafwerk naast Albert Heijn
41	425831	Late Middeleeuwen	Nieuwe tijd	Aardewerk, dakpan, baksteen (put en kelder met tongewelf)	Vondsten bij nieuwbouw Molenstraat 23

Tabel 1 Waarnemingen binnen AMK-terreinen 11.885 en 12204. De waarnemingen binnen het plangebied zijn vetgedrukt. Bron: Archis3.

Wat opvalt bij de waarnemingen zijn de vele vondsten die gedaan zijn tijdens rioleringswerkzaamheden, waaronder in ieder geval binnen het plangebied de vondsten in de Fred. Van de Paltshof en de Herenstraat met waarnemingsnrs. 44.085, 44.086, 44.087 en 44.090. Deze vondsten geven aan dat pal onder het huidige (straat)oppervlak al bewoningssporen kunnen worden aangetroffen, niet alleen uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd, maar blijktens waarnemingsnr. 44.090 ook uit de Bronstijd of uit de IJzertijd (waarnemingsnr. 417.596).

Waarneming 43.868 heeft betrekking op de vondst van een onderaardse gang tijdens rioleringswerkzaamheden in het midden van de jaren '80 van de vorige eeuw. Deze gang is door dhr. Van Tent van de ROB destijds onderzocht. De gang was waarschijnlijk om de nonnen van het Agnietenklooster de mogelijkheid te geven ongezien van het klooster naar de kerk te lopen: 'De gang liep circa 1 meter oost-west ten zuiden van de verspringing in de huismuur aan de oostzijde van de Torenstraat, ofwel 11,2 m ten zuiden van een put in het plaveisel op de grens van de Fred. Van de Paltshof en de Torenstraat.'²² Waarnemingsnummer 44.040 heeft ook betrekking op deze gang: ten tijde van de vondst van de onderaardse gang herinnerde dhr. Van Tent zich dat hij 'jaren geleden' van een bewoner aan de westzijde van de Torenstraat had gehoord dat in zijn tuin ondergronds een holle ruimte zat.

Waarneming 44.102 heeft betrekking op onderzoek door A.J. de Jong in 1992, op de hoek van de Torenstraat en de Herenstraat.²³ Bij het uitgraven van een bouwput kwam men resten van oude bebouwing tegen. In eerste instantie dacht men te maken te hebben met een onderaardse gang onder de Torenstraat, aangelegd vanuit het Agnietenklooster richting de Cunerakerk. Op ongeveer 1,5 meter onder trottoir niveau kwam men een laatmiddeleeuwse kelder tegen, mogelijk een kelder die hoorde bij het Agnietenklooster.

Waarnemingsnr. 43.606 heeft betrekking op de vondst van een ondergrondse put in 1993 tijdens het uitgraven van platanenbomen op het Fred. Van de Paltshof, vlak bij de hoek met de Koningsstraat. De Rhenense amateur archeoloog J. Mom en dhr. Synesael van het Museum het Rondeel werden gewaarschuwd en de put werd leeggemaakt en gedocumenteerd.²⁴ De put was volgestort met aarde en puin, variërend van laatmiddeleeuws tot mid 20^e eeuwse materiaal. Aangenomen wordt dat de put bij het opruimen van het puin na de bombardementen van 1940 is volgestort met puin en aarde uit de naaste omgeving. De bodem van de put lag op ca. 2,6 m onder straatniveau. Bijzonder was dat de put zorgvuldig water- of vloeistofdicht was gemaakt met behulp van een bekleding met grijze plavuizen (*afbeelding 9*). Deze plavuizen werden gedateerd op circa einde 17^e eeuw. De put kan herleid worden tot het achtererf van het huis van Frans van Helden die in 1703 een huis met schuur aankoopt aan de Herenstraat. Het huis is begin 19^e eeuw via de familie Jelissen in handen gekomen van de apotheker Dietz.²⁵ De put is na de vondst in 1993 met moderne bakstenen opgemetseld en is tegenwoordig nog zichtbaar.

Waarnemingsnr. 43.607 heeft eveneens betrekking op de vondst van een put, eveneens in 1993, maar dit keer tijdens rioleringswerkzaamheden iets verderop in de Herenstraat ter hoogte van de Muntstraat. De heren Mom en Deys kregen enkele uren de tijd van de aannemer om de put te onderzoeken en foto's te maken. Het gaat hier mogelijk om de zogenaamde 'Generaalsput' (*afbeelding 10*). De put kreeg deze naam vanwege het feit dat deze in de 18^e eeuw pal voor het huis van 'generaal' Hendrik Smisjaert was gelegen. Geopperd is dat de put zeer oud is en stamt uit de tijd dat Rhenen nog geen ommuurde stad was; dit vanwege de ligging van de put midden in een belangrijke verkeersweg. Aangenomen wordt dat de huidige Herenstraat later is aangelegd. De put is waarschijnlijk tussen 1828 en 1840 afgebroken. De locatie wordt omschreven als 'Het hart van de put bevindt zich op ca. 5,5 m van de hoek van het pand op de zuidoosthoek van de Muntstraat en op ca. 6,25 m afstand van de gevel van dit pand.'²⁶

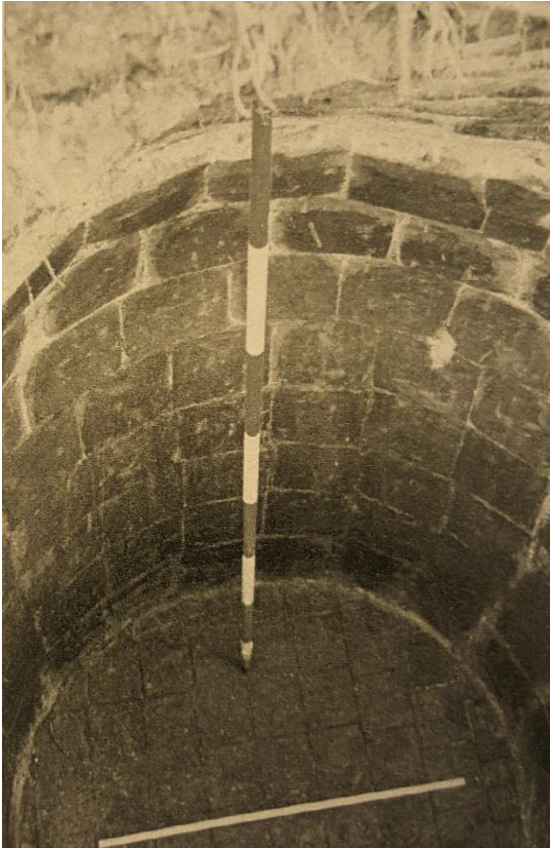
²² De Jong 1992, 57.

²³ De Jong 1992, 55.

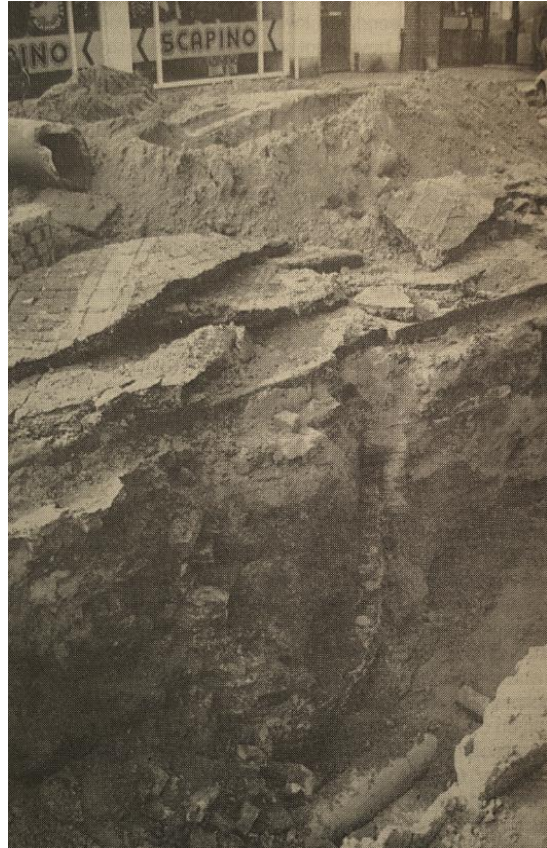
²⁴ De Jong 1992, 58-67.

²⁵ Deys *et al.* 2016, 26-27.

²⁶ De Jong 1992, 67-71.

Afbeelding 9 Foto binnenzijde 17^e-eeuwse put aan de Fred. Van de Paltshof. Bron: Deys *et al.* 2016.

Afbeelding 10 Foto mogelijke Generaalsput. Bron: Deys *et al.* 2016.

Onderzoeksgegevens uit de Tweede Wereldoorlog

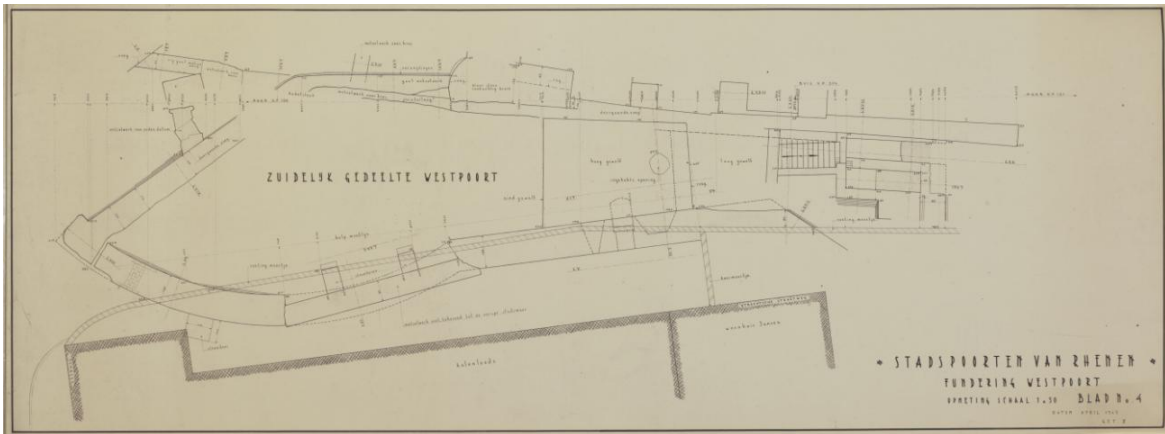
Conform de opdracht is een onderzoek ingesteld naar eventuele bewaard gebleven archiefstukken die te maken hebben met het archeologisch onderzoek in Rhenen tijdens de wederopbouw in de oorlogsjaren. Deys vermeldt dat in 1942 de Algemeen gemachtigde een verzoek heeft ingediend bij de gemeente om medewerking te verlenen aan Dr. G.G. Labouchere bij het uitvoeren van oudheidkundig onderzoek bij opgravingen tijdens de wederopbouw, en dat er een zelfde verzoek afkomstig was van de (Kon.) Oudheidkundige Bond. De gemeente heeft hier blijkbaar positief op geantwoord, mits er voor de gemeente hieraan geen kosten waren verbonden.²⁷ Het onderzoek lijkt betrekking te hebben op het onderzoek naar de beide stadspoorten; of er verder nog onderzoek heeft plaatsgevonden is niet duidelijk.

Om deze vraag te beantwoorden is uitgebreid contact geweest met dhr. J. van den Berg van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE), voorafgaand en tijdens een bezoek aan de vestiging van de RCE te Amersfoort op 30 januari 2017. De resultaten waren helaas danig teleurstellend: er is geen enkele aanwijzing gevonden omtrent documentatie uit Rhenen in deze periode.

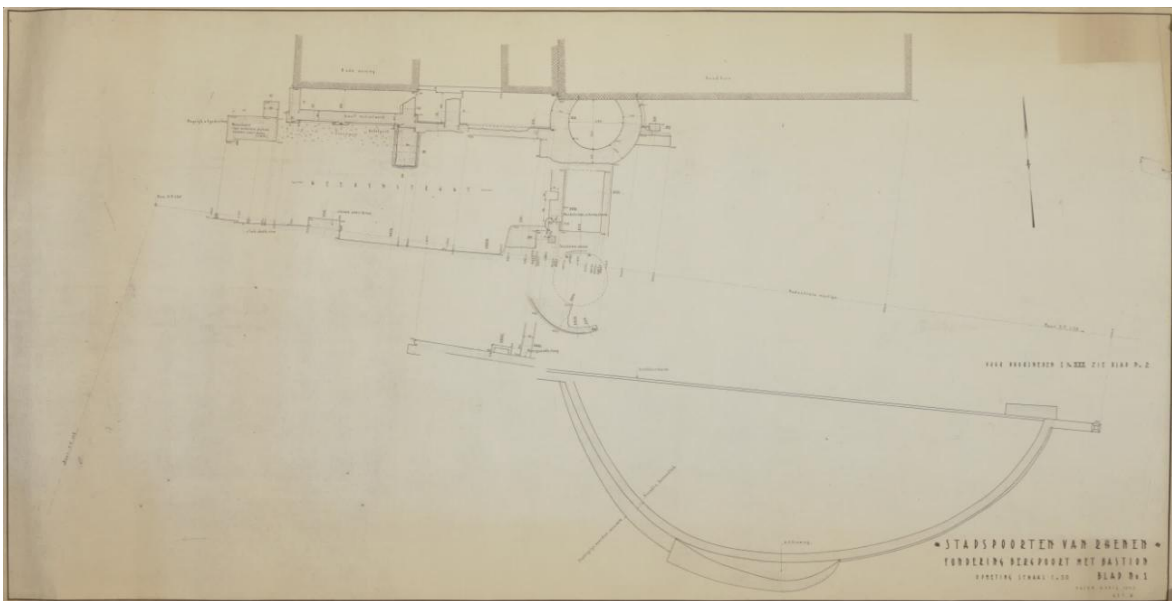
Bij navraag bij Museum Het Rondeel bleek dat zich bij het museum de opgravingstekeningen bevonden van het archeologisch onderzoek uit 1943. Het gaat om drie veldtekeningen in een koker, van respectievelijk de opgravingen bij de Westpoort, de zuidelijke Rijnpoort en de Bergpoort (*afbeelding 11 en afbeelding 12*).²⁸

²⁷ Deys 1995, 76.

²⁸ E-mail communicatie mevr. I. Camphens (Museum Het Rondeel), d.d. 13 januari 2017.

Afbeelding 11 Opgravingstekening Westpoort uit 1943. Bron: Museum Het Rondeel.

Afbeelding 12 Opgravingstekening Bergpoort uit 1943. Bron: Museum Het Rondeel.

2.4 Gespecificeerde archeologische verwachting

Binnen het plangebied zijn naar verwachting archeologische resten te verwachten die verband houden met de bewoning van Rhenen in de Late Middeleeuwen en Nieuwe tijd, tot aan de Tweede Wereldoorlog. Binnen het plangebied hebben sinds de Tweede Wereldoorlog diverse graafwerkzaamheden plaatsgevonden (zie ook volgend hoofdstuk), bijvoorbeeld in het kader van bestratingswerkzaamheden of de aanleg van sleuven voor riolering, kabels en leidingen. De archeologische praktijk leert echter dat werklieden tijdens de aanleg van bestrating slechts oppervlakkig muurwerk aftoppen of voor de aanleg van sleuven voor riolering of kabels en leidingen niet meer obstakels verwijderen dan strikt noodzakelijk op dat moment; er wordt dan bijvoorbeeld geen tijd verspild aan het verwijderen van compleet muurwerk. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat binnen het plangebied archeologische resten kunnen worden aangetroffen die bestaan uit:

- resten van bewoning uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd, in de vorm van muurwerk en funderingen van huizen met kelders. De geplande ingrepen, en dan met name de rioleringswerkzaamheden, zijn geprojecteerd op de locatie waar vroeger historische bebouwing heeft bestaan. *Kaart 6A* achterin het rapport geeft de situatie aan ten tijde van de Kadasterkaart 1819; *Kaart 6B* de situatie in 1940. Maar ook voor deze perioden heeft er bebouwing bestaan die niet zo precies op kaart is vastgelegd. Er dient dus rekening gehouden te worden met (veel)

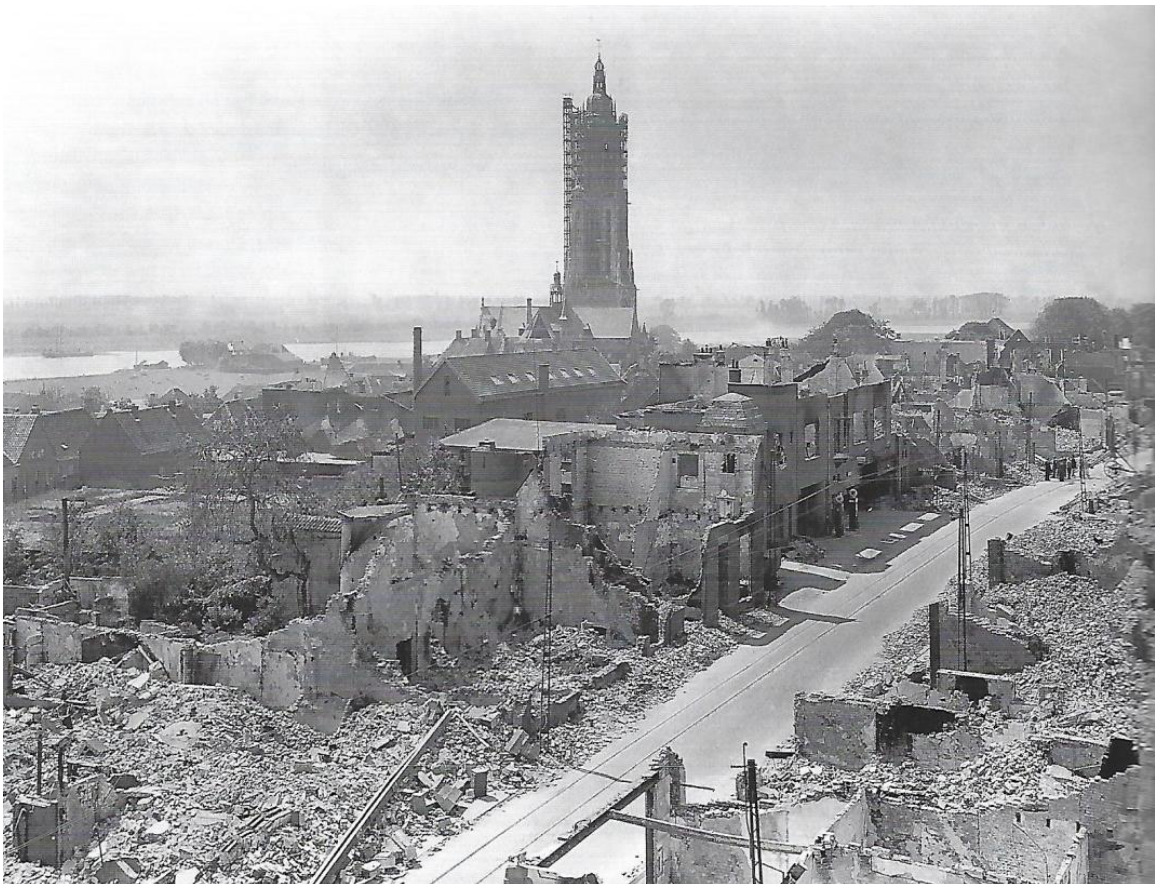
muurwerk en kelders, waarschijnlijk al vlak onder straatniveau. Dat betekent dat ook bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden er muurwerk tevoorschijn kan komen binnen of direct onder de recente aanvullingslagen onder de verharding. Naast muurwerk van huizen bestaat ook de kans op het aantreffen van bijbehorende fenomenen zoals water- of beerputten, afvalkuilen met stadsafval, en afval van industriële en ambachtelijke activiteiten. De thans opgemetselde put van *afbeelding 8* bevindt zich binnen, of direct bij de geplande ondergrondse containers op de hoek van de Koningstraat/Fred. Van de Paltshof. Het is onduidelijk of deze bekende archeologische waarde in de planvorming zal verdwijnen of net buiten de ontgravingen valt.

- Resten van bijzondere objecten in de vorm van gebouwen of structuren die verband houden met de Commanderie van de Duitse Orde en de kapel van het Agnietenconvent, met name aan de westzijde van het plangebied. De geplande ondergrondse container bij de Torenstraat ligt vlak bij de locatie waar een onderaardse gang is aangetroffen die hoorde bij het Agnietenconvent; mogelijk bevinden zich hier nog andere bijbehorende resten. Ook hier geldt dat bij ondiepe ingrepen al dergelijke resten kunnen worden aangetroffen.
- Resten die verband houden met de middeleeuwse poorten en ommuring van Rhenen, zoals de Westpoort in het westen en de Bergpoort in het oosten, zoals aangetoond bij het archeologisch onderzoek in 1943. Ook hier kunnen bij ondiepe werkzaamheden al direct onder straatniveau resten worden aangetroffen.
- Resten op een dieper niveau die verband houden met de vroegmiddeleeuwse voorloper van de nederzetting Rhenen, zoals aangetoond tijdens het archeologisch onderzoek bij het Rhenense Hof in 2011, maar eventueel ook resten die teruggaan tot de prehistorie (zoals aangetoond bij waarnemingsnrs. 44.090 en 417.596).

3 Onderzoek naar verstoringen van de ondergrond in relatie tot uitgevoerd OCE-onderzoek

3.1 De strijd om Rhenen in mei 1940

Op 10 mei 1940 trok het Duitse leger de Nederlandse grens over. Met wat korte schermutselingen kon het Duitse leger betrekkelijk eenvoudig oprukken tot aan de Grebbelinie ten oosten van Rhenen. Hoewel het de opdracht was om al op 10 mei de Grebbelinie te doorbreken, kwamen de Duitse troepen pas tegen de avond in Wageningen aan. In de nacht van 10 op 11 mei opende de Duitse artillerie vanuit Wageningen het vuur op de voorposten van de Grebbelinie. Tegelijkertijd werd er ook gevuurd op verder naar achter gelegen delen van de verdedigingslinie. In de loop van de ochtend van 11 mei lukte het de Duitsers om de Nederlandse voorposten te omsingelen en te doorbreken. Het was echter die dag nog steeds niet gelukt de Grebbelinie zelf te doorbreken. Op 12 mei wisten de Duitsers uiteindelijk de brug over de Grebbe in te nemen en tegen het eind van de middag was de oostelijke helft van de berg in handen gevallen van de Duitsers, tot aan de zogenaamde stoplijn. Een nachtelijk aanval door een elite SS-eenheid leidde tot verwarring bij de Nederlandse troepen. De SS'ers konden bij de fabriek De Stoomhamer worden ingesloten en de frontlijn kon worden hersteld. Opnieuw hadden de Nederlanders stand kunnen houden, maar na twee dagen van hevige gevechten waren de Nederlandse eenheden erg verzwakt. Vanuit de Betuwe arriveerden nieuwe troepen maar ook de Duitsers versterkten zich in de nacht van 12 op 13 mei. Het centrum van Rhenen werd aan puin geschoten, en in de vroege morgen werd opnieuw een poging gedaan de Nederlandse stoplijn te doorbreken. De eerste aanval kon nog worden teruggeslagen maar daarna begonnen de Nederlandse troepen terug te vallen. In de avond van 13 mei werd door de commandant van het Nederlandse veldleger, generaal Van Voorst tot Voorst, het bevel gegeven om de

Afbeelding 13 Rhenen in puin vlak na de gevechtshandelingen. Bron: Minjon 2015, 210.

Afbeelding 14 Ligging van de verwoeste panden (donker grijs gekleurd). Bron: Deys 1995.

Grebbelinie te ontruimen en zich terug te trekken op de Vesting Holland. Niet lang daarna namen de Duitse troepen het brandende Rhenen in.²⁹

3.2 Opruimingswerkzaamheden en wederopbouw

In juni 1940 keerde de bevolking terug naar het verwoeste Rhenen. Grote delen van de noordzijde van de Herenstraat, de Fred. van de Paltshof en het begin van de Molenstraat waren verwoest; aan de zuidzijde stond bijna niets meer overeind langs de Herenstraat, en waren ook bijna alle panden langs de Torenstraat, Kruisstraat en Koningstraat verwoest (*afbeelding 13 en 14*). De Cunerakerk was wonder boven wonder gespaard gebleven, mogelijk omdat de Duitse artillerie dit als richtpunt voor de beschietingen heeft willen gebruiken.

Deys vermeldt dat de gemeente in samenwerking met de brandweer is begonnen met het omhalen van de muren die direct het meeste gevaar opleverden voor de bevolking, en het vrijmaken van de wegen. Ook toen de muren waren omgetrokken bleef het gevaarlijk 'door de vele kluiskeiders die in het donker niet te zien waren. Want 's nachts heerste er duisternis en verdwaalde menig voetganger.'³⁰ De opruimingswerkzaamheden stonden onder toezicht van dhr. Souwerbren, destijds Gemeenteopzichter en Hoofd van Dienst. Door de Herenstraat werd een smalspoor aangelegd, waarover met kiepkarren het puin kon worden afgevoerd, meestens naar de locatie waar de meubelfabriek van Van de Waal had gestaan. De werkzaamheden werden uitgevoerd van 16 mei tot en met 31 augustus 1940. Toen de gevaarlijkste muren waren omgetrokken ging de brandweer verder met het omverhalen van de overige muren van de verwoeste panden. De Nederlandsche Heidemaatschappij kreeg de opdracht om het puinruimen te organiseren en toezicht te houden, terwijl de werkzaamheden in het kader van werkverruiming (een soort van werkverschaffing) werd uitgevoerd.³¹

²⁹ Minjon 2015, 86-92.

³⁰ Klaassen 1985; Deys 1995.

³¹ Deys 1995, 44-45.

Afbeelding 15 Foto van ondergrondse kelders, tegenover garage v/d Horst (rechts) en de Rotterdamsche Bank, aan de oostzijde van de Herenstraat (foto richting het noorden). Het bankgebouw werd bij de geallieerde beschietingen in 1944 alsnog verwoest. Bron: www.grebbenberg.nl.

Afbeelding 16 Foto na de opruimingswerkzaamheden. Bron: Minjon 2015, 218-219.

Na de capitulatie werd op 17 mei 1940 door opperbevelhebber generaal Winkelman, onder goedkeuring van de bezetter, het Regeringscommissariaat voor de Wederopbouw ingesteld onder de bekwame leiding van dr. Ir. Ringers. Een Schade Enquete Commissie werd ingesteld. Dhr. Brasser, inspecteur der Belastingen te Wageningen regelde de schade voor Wageningen, Rhenen en Scherpenzeel. Voor de herbouw van het centrum van Rhenen werd alle particulieren onteigend, hetgeen zijn beslag kreeg op 26 oktober 1940. De onteigening gold niet alleen percelen waarop verwoeste panden hadden gestaan, maar

ook terreinen waarop zich beschadigde opstallen bevonden die nodig waren voor de wederopbouwplannen. Op 1 juni 1940 werd in Rhenen een Bureau voor Herstel en Wederopbouw (kortheidshalve: Bouwbureau) gevestigd dat onder leiding stond van de Amersfoortse architect J.B. van de Haar. Van de Haar was reeds vele jaren bekend in Rhenen als lid van de Schoonheidscommissie en als architect van verschillende panden. Het Rhenense Bouwbureau zou begin 1941 worden opgeheven, maar op aandringen van B7W bij ir. Ringers werd op 22 januari 1941 het Bouwbureau opnieuw opgericht. Dhr. J. Zietsma, architect te Amsterdam werd aangesteld tot hoofd van het Bouwbureau, later opgevolgd door ir. Oosterhuis uit Amersfoort. Van de Haar bleef supervisor voor de wederopbouw buiten de bebouwde kom. De Delftse ingenieur Pouderoijen werd aangesteld als stedeboekkundige. Op 8 augustus 1940 kwam hij met een plan tot wederopbouw. In het plan was de wegverbreding opgenomen van de Herenstraat en de uitbreiding van de Fred. van de Paltshof. De herbouw van de panden vond plaats onder leiding van architecten die door de eigenaren van de nieuwbouwpanden zelf werden aangesteld. De gekozen architecten overlegden met de opdrachtgevers en namen kennis van alle verlangens. De architect maakte dan een bouwplan dat moest passen in de Delftse Schoolstijl van ingenieur Pouderoijen, waarna de plannen aan hem werden voorgelegd. Dit leverde uiteraard een mengelmoes aan stijlen en ontwerpen op en al gauw begon het te dagen dat dit de verkeerde richting opging. Al gauw werden door ingenieur Pouderoijen algemene voorschriften uitgevaardigd met betrekking tot goothoogten, kaprichtingen etc. Alle tekeningen moesten worden gemaakt op het Bouwbureau, waarna de architecten al gauw werden bedankt voor alle moeite, en vrijwel iedereen de uitvoering van het werk aan het Bouwbureau had opgedragen.³²

In het Regionaal Historisch Centrum te Wijk bij Duurstede zijn tijdens het archiefonderzoek de stukken bekeken die betrekking hadden op de wederopbouw van Rhenen, inclusief de stukken met betrekking tot de ontwerpplannen en -tekeningen uit 1940 en 1946.³³ De stukken die voor dit onderzoek het meest van belang zijn, is het inventarisnummer 'Puinruimen, 1940-1945'.³⁴ In dit dossier bevonden zich alle met betrekking tot offertes, opdrachtbrieven en declaraties van de opruimingswerkzaamheden. Zo was de offerte opgenomen van de Nederlandsche Heidemaatschappij d.d. 25 juni 1940, waarin wordt vermeld dat onder de uit te voeren werkzaamheden zijn begrepen het zo snel mogelijk opruimen van de ontstane puinhopen teneinde een spoedige wederopbouw mogelijk te maken. In de brief wordt opgemerkt: 'Voor zoover van fundeeringen bij den wederopbouw geen gebruik kan worden gemaakt, worden deze uitgebroken en afgevoerd.' Of dit inderdaad overal is gebeurd is helaas niet af te leiden uit de aanwezige berichtgeving of declaraties. Er wordt niet expliciet melding gemaakt van het ondergronds verwijderen van funderingen of kelders, er is dus geen informatie die per perceel aangeeft wat er is uitgevoerd.

In het kader van dit bureauonderzoek zijn daarom vele foto's geraadpleegd die een beeld geven van de opruimingswerkzaamheden. Op foto's zoals *afbeelding 15* en *16* zijn nog duidelijk resten van muurwerk, kelders, en keldertrapjes zichtbaar. Is het aannemelijk dat inderdaad overal het ondergrondse muurwerk is verwijderd? Het lijkt veel logischer dat men niet de moeite heeft genomen om overal de kelders tot soms 2,5 - 4 m -mv geheel uit te breken. Waarschijnlijk heeft men in eerste instantie alleen alles wat bovengronds nog overeind stond afgebroken, en het terrein geëgaliseerd waarbij de openliggende kelders zijn opgevuld met nabijgelegen zand en puin.³⁵ De nu opgemetselde waterput bij de Fred. Van de Paltshof/Koningstraat was bijvoorbeeld ook niet verwijderd maar destijds gewoon opgevuld. Een andere aanwijzing daartoe is een foto uit 1941 (*afbeelding 17*) waarop werkzaamheden te zien zijn aan de Fred. Van de Paltshof in 1941, ter hoogte van Garage de Rhoter, aan de noordwestzijde van het huidige

³² Klaassen 1985; Deys 1995.

³³ T244 Gemeentebestuur Rhenen 1926-1994, inventarisnummers 2374 t/m 2399.

³⁴ T244 Gemeentebestuur Rhenen 1926-1994, inventarisnummer 2378.

³⁵ Vestigia is momenteel betrokken bij grootschalig archeologisch onderzoek (gecombineerd met OCE onderzoek) in Venlo, waar opgravingen plaatsvinden in een stadsdeel dat in de oorlog is gebombardeerd. Het muurwerk uit de Tweede Wereldoorlog zit nog in de grond; bij het opruimen van de puinhopen in 1945 zijn de kelders gewoonweg opgevuld en afgedekt, zodat deze nu als het ware 'tijdscapsules' vormen.

plangebied. Op de foto is duidelijk zichtbaar dat er nog oud muurwerk in de grond zit. Bij de wederopbouw zullen de meeste bouwplaatsen echter wel (zoveel mogelijk) vrijgemaakt zijn van muurresten. *Afbeelding 18* bijvoorbeeld toont de wederopbouw in de Kruisstraat, waarbij de bouwputten - voor zover zichtbaar - wel vrij van muurresten lijken te zijn. Dit beeld lijkt hetzelfde op andere foto's van de wederopbouw van de huizen.

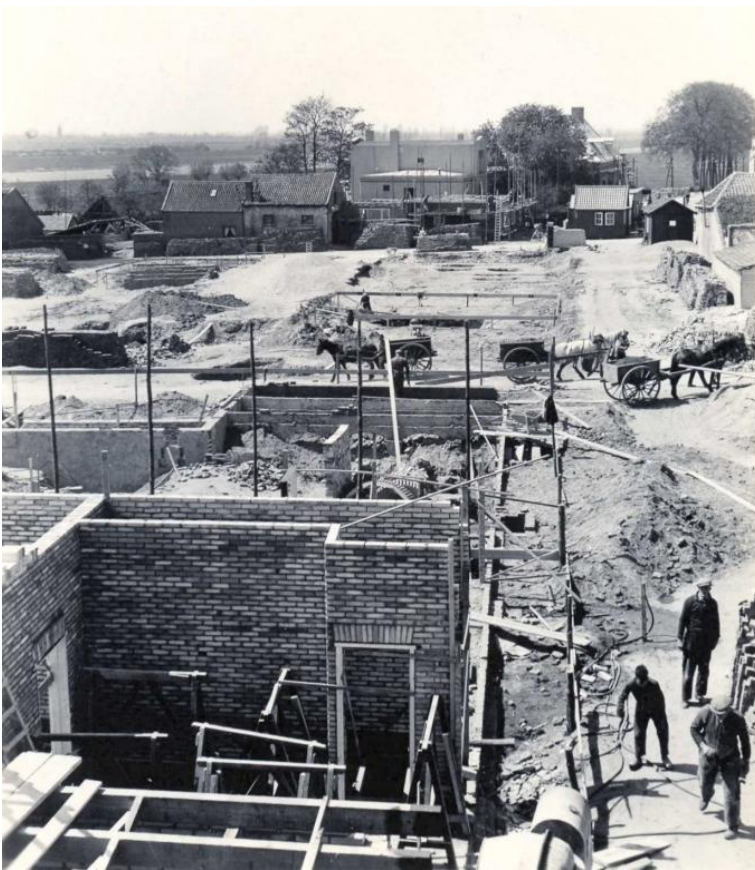
Afbeelding 17 Werk aan de Fred. van de Paltshof bij Garage De Rhoter in 1941. Let op de resten van oud muren rechts op de foto. Met dank aan dhr. Deys.

Of de kelders en funderingen ter plaatse van de later verbrede, en daarmee onbebouwd gebleven, delen van de Frederik van de Paltshof ook allemaal zijn verwijderd, valt niet aan te tonen. Het lijkt nogmaals aannemelijk dat dit niet het geval is geweest, maar dit kan niet met harde feiten worden ondersteund.

3.3 Diepte van eventueel aan te treffen funderingen en kelders

In het Regionaal Historisch Centrum te Wijk bij Duurstede zijn tijdens het archief onderzoek alle bouwaanvragen bekeken die betrekking hadden op de percelen binnen het huidige plangebied in de periode 1908 tot en met de Tweede Wereldoorlog.³⁶ Alle op de bouwtekeningen danwel op de toelichting bij de bouwvergunning aangegeven funderingsdieptes zijn gedocumenteerd. De resultaten zijn weergegeven op *kaart 7*. Op de kaart is de diepte van de kelders of funderingen opgenomen in verschillende klassen. In geval van de categorie '0,5 - 1,0 m' gaat het in vrijwel alle gevallen om alleen een indicatie van een funderingsdiepte in de toelichting van de vergunning (meestal rond de 70 cm onder peil). Op basis van tekeningen of toelichting kon niet worden uitgemaakt of er ook sprake was van kelders. Verder zijn in *kaart 7* de dieptes opgenomen van een aantal aantoonbaar aanwezige kelders

³⁶ T153 Gemeentebestuur Rhenen 1852-1925, inventarisnummers 192-201 en T256 Bouwvergunningen Rhenen 1926-1960 in.nrs. 1926-1945.

Afbeelding 18 Wederopbouw in de Kruisstraat. Bron: Deys 1980, 48.

binnen het plangebied, met aanleg dieptes uiteenlopend van 1,5 tot 4,5 meter onder peil. Voor veel percelen is wel een bouwaanvraag aanwezig maar wordt er geen informatie gegeven met betrekking tot eventuele funderingsdiepte of de aanleg van kelders; in deze gevallen gaat het in vrijwel alle gevallen om bouwvergunningen voor kleine ingrepen (het vernieuwen van de kap, een nieuwe pui, een aanbouw of een nieuwe deur of raamkozijn etc.). Het was dan niet noodzakelijk om de bestaande fundering aan te passen, zodat in de tekeningen of aanvragen niet of nauwelijks melding werd gemaakt van aanwezige funderingsdiepte of onderkeldering. In slechts een paar gevallen was dit wel het geval, of kon dit toch worden afgeleid uit de tekeningen bij de bouwaanvragen.

Wat opvalt, is dat er in feite niet veel informatie in de bouwvergunningen vanaf 1908 beschikbaar is met betrekking tot de funderingen en onderkeldering. Wat is hiervoor de reden? Het lijkt erop dat er weinig nieuwbouw plaatsvond binnen het huidige plangebied, omdat de betreffende straten al sinds lange tijd bestonden (in ieder geval ver voor het begin van het bouwvergunningearchief vanaf 1908). Straten als de Herenstraat en het Fred. van de Paltshof (of het Hof of Koornmarkt) hadden een oorsprong die al eeuwen terugging. De huizen die daar in 1940 stonden waren al oud, of waren in ieder geval gebouwd op de funderingen van oudere voorgangers. Deze straten behoorden tot de historische hoofdwegen binnen het centrum van Rhenen waarlangs zich huizen bevonden van 'voornamen' inwoners, bankgebouwen, hotels en winkels. Dat men onder deze huizen in veel gevallen ook kelders heeft aangelegd lijkt hierbij aannemelijk; de ondergrond leende zich hier in ieder geval goed voor.

3.4 Na-oorlogse ingrepen binnen het plangebied

Het plangebied bestaat feitelijk uit het ruimtebeslag van de wegen, parkeerplaatsen, plantsoenen en trottoirs, zoals aangelegd vanaf 1940. Op de locaties van de geplande ingrepen is sprake van verharding door middel van kleine stoeptegels voor de huidige trottoirs langs de wegen van de Fred. van de Paltshof en de Herenstraat, en met name klinker- of tegelverharding bij de weg met naastgelegen parkeerplaatsen en plantsoenen bij de Fred. van de Paltshof (zie bijvoorbeeld *afbeelding 19*). Onder deze verharding is waarschijnlijk sprake van een (recent aangebrachte) aanvullingslaag.

In de gemeentelijke archief stukken met betrekking tot de wederopbouw is gepoogd te achterhalen welke ingrepen er hebben plaatsgevonden met betrekking tot de nieuwe bestrating van de Fred. van de Paltshof. Het gaat dan om de archiefstukken met betrekking tot de wederopbouw, inclusief alle plannen en bouwtekeningen voor de wederopbouw in 1940 en 1945/6.³⁷ In de plannen en tekeningen wordt niets vermeld met betrekking tot eventuele ingrepen op straatniveau. Inventarisnummer 2396 heeft betrekking op werkzaamheden aan het Molenpad, Zuidzijde Hof, Herenstraat en een gedeelte van het Koningshof in 1947. In het bestek bij deze werkzaamheden staat aangegeven dat de herbestrating van de Fred. van de Paltshof (zuidelijke parallelweg vanaf de Torenstraat tot de Herenstraat), en de Herenstraat (vanaf Roberts tot het gemeentehuis) deel uitmaken van de opdracht. Als af te graven diepte voor de Fred. van de Paltshof wordt aangegeven 'tot een diepte van 17 cm onder het toekomstig straatpeil'; voor de Herenstraat wordt geen diepte aangegeven. In de bouwvergunningen zijn ook geen aanwijzingen te vinden; de enige bouwvergunning die betrekking heeft op ingrepen binnen de nieuw aangelegde Fred. van de Paltshof of Herenstraat is een uiterst summier geformuleerde bouwvergunning met nummer 349 van 10 februari 1944, met betrekking tot de nieuwbouw van een trottoirmuur aan de Herenstraat. Verdere gegevens ontbreken.

Afbeelding 19 Impressie plangebied; foto hoek Koningstraat/Fred. Van de Paltshof. Foto Vestigia.

In het rapport van T&A is aangegeven dat in 1994 de Herenstraat door Rijkswaterstaat is overgedragen aan de gemeente Rhenen. De gemeentelijke riolering ligt volgens het gemeentelijke beheerssysteem sinds 1957 op een diepte van ca. 2 m onder het trottoir en de rijbaan. De verschillende andere kabels en leidingen van andere instanties liggen op een diepte van ca. 1 meter. Op *kaart 8* achterin het rapport zijn alle bij het Kadaster bekende kabels & leidingen aangegeven;³⁸ de ligging is echter niet altijd met 100% zekerheid aan te geven op basis van de KLIC melding, en de kaart geeft geen informatie omtrent de diepte. De laatste reconstructie heeft in 1995 plaatsgevonden waarbij alleen bovengronds (verkeerskundige) aanpassingen zijn aangebracht.³⁹ Volgens dhr. P. Scheers van het Team Openbare

³⁷ T244 Gemeentebestuur Rhenen 1926-1994, inventarisnummers 2374 t/m 2399.

³⁸ Kadaster/KLIC melding d.d. 19 januari 2017.

³⁹ Van Oers 2015, 23.

Werken van de gemeente Rhenen zal er veel geroerd zijn tot ca. 60 cm -mv; informatie van vorige werken is niet (direct) voorhanden.⁴⁰

3.5 Risico op het aantreffen van OCE

Zoals beschreven in 3.1 is het centrum van Rhenen met het plangebied in de meidagen van 1940 zwaar beschoten, hetgeen een risico oplevert voor het aantreffen van niet-gesprongen explosieven binnen het plangebied. Het zal met name gaan om geschutsmunitie afkomstig van de artillerie die vanaf Wageningen het vuur heeft geopend op het centrum van Rhenen. Wat voor munitie is hiervoor gebruikt? Is er sprake geweest van brisantgranaten of misschien van de (nog steeds) zeer brandbare fosforgranaten? Het rapport van T&A geeft hier geen nader antwoord op. De verslagen geven aan dat het centrum van Rhenen in brand stond; Deys vermeldt dat de Duitse troepen de binnenstad beschoten met 'brandgranaten'.⁴¹ Het is onduidelijk of hiermee wellicht (explosieve) brisantgranaten zijn bedoeld, of dat het werkelijk ging om het (brandbare) fosfor munitie. Dhr. T. Maas heeft hiertoe navraag gedaan bij dhr. C.J. Ruissen van Stichting De Greb, een lokale deskundige op het gebied van de oorlogshandelingen rondom Rhenen. Dhr. Ruissen trekt de conclusie dat waarschijnlijk "vooral brisantgranaten zijn gebruikt van 10,5 cm, 15,0 cm en mogelijk ook van 21,0 cm (de laatste alleen op 13 en 14 mei 1940, daarvoor was dit zware geschut niet beschikbaar). De gebruikte granaten zullen overwegend zonder vertraagde ontsteking afgeschoten zijn. Dus bij treffers op "harde" doelen onmiddellijk gedetoneerd zijn (m.u.v. blindgangers). Doel was overwegend splinterwerking op ongedekte menselijke en materiële doelen. Z.g. "storend" vuur op kruispunten van wegen en (vermoede) artillerie-emplacementen. Het doorslagvermogen van de gebruikte granaten was gering. Alleen bij directe treffers op niet al te grote afstanden kon grond of een stenen muur/dekking doorslagen worden. De kans op in de keldergewelven door geslagen granaten lijkt me niet groot, want het geschut heeft lang op grote afstanden gestaan. Maar de (weinig ?) blindgangers die er toch wel zullen zijn, zijn nu natuurlijk levensgevaarlijk instabiel. Er zal dus voorzichtig geopereerd moeten worden bij afbraak van de kelders en ruiming van de waarschijnlijk toch nog wel aan te treffen munitie."⁴²

Voor geschutsmunitie wordt over het algemeen een percentage blindgangers aangehouden van ca. 8-10%. Onbekend is hoeveel granaten op Rhenen zijn afgeschoten en dus met hoeveel blindgangers er mogelijk rekening dient te worden gehouden. Gezien het feit dat de beschietingen dagen hebben geduurd en het centrum zo zwaar is verwoest, is het aannemelijk dat er een behoorlijk aantal blindgangers moet zijn geweest. Deze blindgangers zijn waarschijnlijk in en tussen de verwoeste huizen neergekomen, waarbij zij zich hebben vermengd met het puin. Een deel van de blindgangers zal bij het puinruimen zijn aangetroffen dan wel met het puin naar elders zijn afgevoerd. Het is echter aannemelijk dat een deel van de blindgangers met het puin in de kelders en gaten in de ondergrond zijn afgeschoven.

De Bodembelastingkaart van bij het OCE rapport van T&A (*afbeelding 20*) geeft aan dat het plangebied verdacht is op het aantreffen van niet-gesprongen explosieven.⁴³ Als mogelijk aan te treffen explosieven wordt opgegeven: "Afwerpmunitie; 250, 500 lbs (GP en MC); geallieerd", "Geschutsmunitie: diverse kalibers vanaf 3.7 cm tot 22 cm; Nederlands, Duits en geallieerd", en "Gevechtsmunitie: divers, Nederlands, Duits en geallieerd".⁴⁴ Als verticale afbakening wordt aangehouden maximaal ca. 3,5 m -mv voor afwerpmunitie; voor geschuts- en gevechtsmunitie wordt aangehouden een diepte vanaf maaiveld tot maximaal ca. 2,0 m -mv; en voor eventuele gedumpte munitie een verwachte diepte vanaf maaiveld tot maximaal ca. 2,0 m -mv. Dit betreft een algemene verwachting voor een zeer groot gedeelte van de

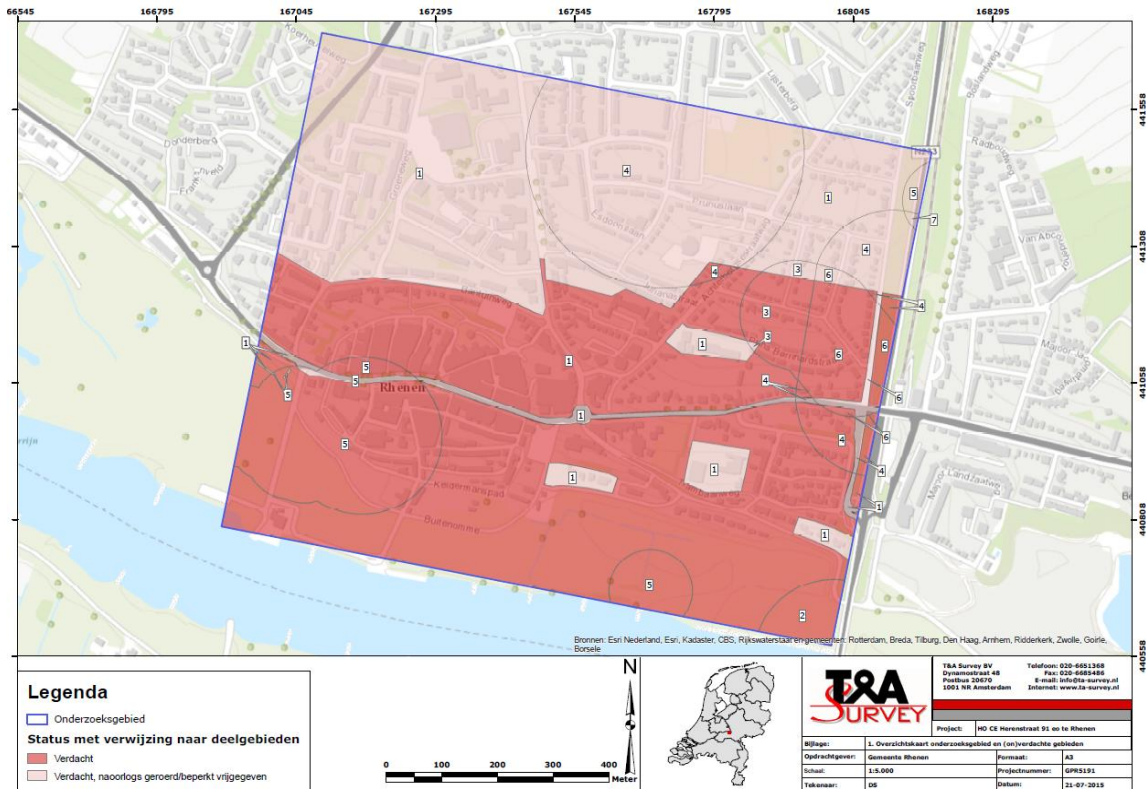
⁴⁰ E-mail communicatie dhr. P. Scheers (Gemeente Rhenen, Team Openbare Werken), d.d. 13 maart 2017.

⁴¹ Deys 1995, 44.

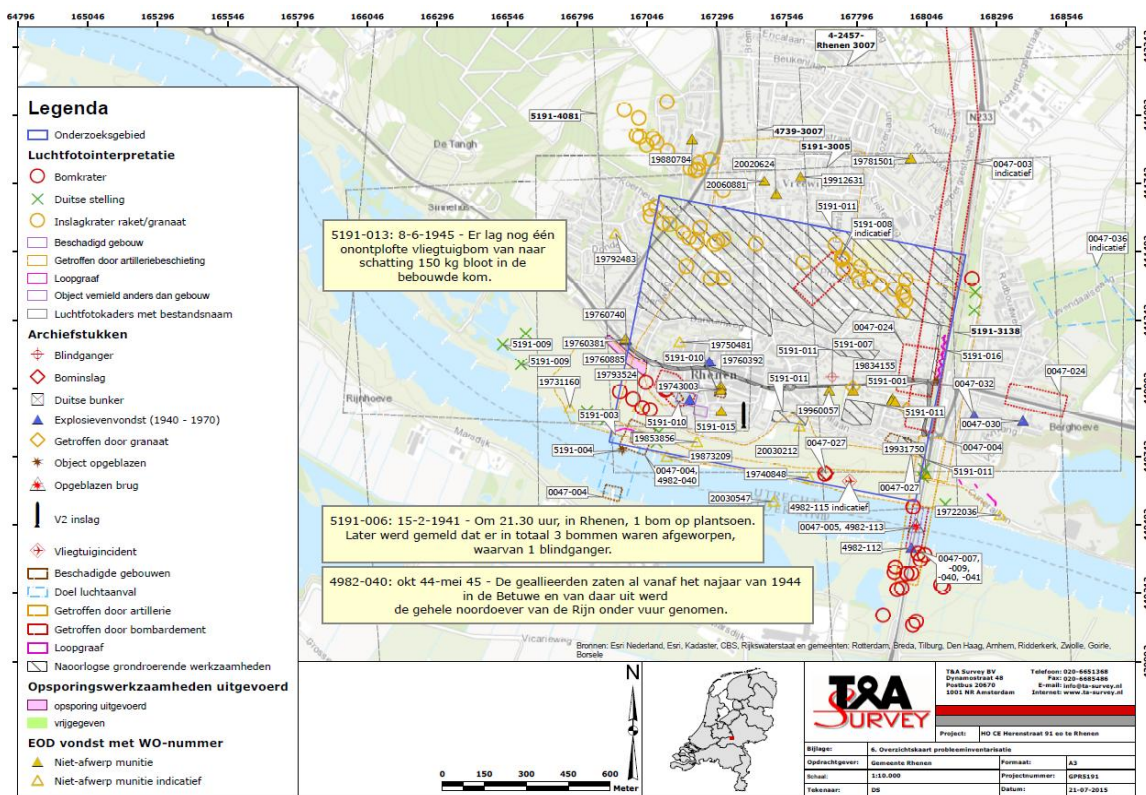
⁴² E-mail communicatie dhr. T. Maas en dhr. C.J. Ruissen d.d. 31 januari 2017.

⁴³ Van Oers 2015, bijlage 1.

⁴⁴ Van Oers 2015, 26.

Afbeelding 20 Overzichtkaart verdachte en onverdachte gebieden T&A onderzoek. Bron: Van Oers 2015, 34.

Afbeelding 21 Overzichtkaart probleeminventarisatie met alle meldingen/registraties T&A onderzoek. Bron: Van Oers 2015, 62.

stad Rhenen, met slechts enkele vrijgegeven locaties. De kleurstelling van de kaart is wat lastig, maar het lijkt erop dat (alleen) het wegtracé van de Fred. van de Paltshof en de Herenstraat zoals aangegeven op de onderliggende topografische kaart zijn aangegeven als 'Verdacht, naoorlogs geroerd/beperkt vrijgegeven'. Dit geldt dus niet voor bijvoorbeeld de trottoirs en de parkeerplaatsen bij de Fred. van de Paltshof.

De Bodembelastingkaart is het resultaat van alle bekende meldingen omtrent beschietingen, bombardementen, vliegtuigcrashes etc. tijdens de Tweede Wereldoorlog, weergegeven op de Inventarisatiekaart (*afbeelding 21*). Gezien het aard van de oorlogshandelingen (langdurige beschietingen met artillerie) is slechts een algemeen oordeel afgegeven voor het huidige plangebied (verdacht). De maximale diepteligging is afgeleid van de aanwezige bodemkarakteristieken gerelateerd aan de snelheid/kracht bij inslag.⁴⁵ T&A adviseert op basis van het rapport een zogenaamde Projectgebonden Risico Analyse (PRA) uit te voeren voor het nader bepalen van de risico's, inclusief detectie onderzoek tijdens uitvoering van eventuele graafwerkzaamheden.⁴⁶ Gezien de grote hoeveelheid kabels en leidingen in de ondergrond zal het detectieonderzoek praktisch gezien niet uitvoerbaar zijn en zeer waarschijnlijk moeten worden vervangen door het ter plekke tijdens de uitvoering van de civiele werkzaamheden benaderen van verdachte objecten. Het opstellen van een PRA met de afweging of iets verdacht/niet-verdacht is, en de afweging in hoeverre de voorgenomen werkzaamheden veilig kunnen worden uitgevoerd is niet verplicht, maar dit archeologisch bureauonderzoek kan daarbij wel als bron dienen. Het is echter de vraag of een PRA toegevoegde waarde heeft als niet met zekerheid de na-oorlogse geroerde grond horizontaal en verticaal kan worden afgebakend.

Binnen het plangebied hebben zoals vermeld sinds de Tweede Wereldoorlog wel al de nodige bodemingrepen plaatsgevonden, zoals blijkt uit de verschillende wegconstructies, aanleg en onderhoud van de riolering, kabels en leidingen etc. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat de huidige bestrating met direct onderliggende aanvullingslaag niet verdacht is op het aantreffen van OCE. De diepte van deze laag kan slechts ter plekke worden vastgesteld. In de bodem zijn sinds de oorlog diverse sleuven gegraven voor de aanleg van de riolering, kabels en leidingen. Ook hier kan in zijn algemeenheid worden aangenomen dat binnen deze sleuven geen OCE meer aanwezig zijn. Het is echter lastig te bepalen binnen dit pakket geroerde grond van zand en puin waar precies destijds deze sleuven zijn aangelegd (zowel voor wat betreft de breedte als de diepte); bij wijze van spreke kan men bij een paar centimeter meer naar links of rechts, of dieper de grond in, al iets aantreffen.

3.6 Conclusie

Op basis van het archiefonderzoek en het OCE-rapport van T&A kan worden geconcludeerd dat:

- Binnen het plangebied en binnen de zones met geplande ingrepen hebben zich kelders bevonden van huizen die zijn verwoest in 1940.
- Op basis van de beschikbare informatie is het onduidelijk of alle binnen het plangebied aanwezige funderingen en kelders zijn afgebroken en opgeruimd tijdens de herstelwerkzaamheden en wederopbouw vanaf 1940. Het lijkt aannemelijk dat veel muurwerk is verwijderd op de locaties waar nieuwbouw heeft plaatsgevonden; het lijkt ook aannemelijk dat op de 'open' terreinen waar later de straten en trottoirs van de verbrede Fred. van de Paltshof en de Herenstraat zijn aangelegd, dit niet of niet in alle gevallen is gebeurd, en dat men het omliggende puin en zand heeft gebruikt om kelders en gaten op te vullen en te egaliseren.
- Op basis van de beschikbare informatie kan niet worden uitgesloten dat hierbij ook blindgangers in de bodem terecht zijn gekomen.

⁴⁵ Van Oers 2015, 21.

⁴⁶ Van Oers 2015, 29-30.

- De conclusie van T&A dat het plangebied verdacht is op het aantreffen van niet-gesprongen explosieven lijkt op basis van dit archeologisch bureauonderzoek daarmee te kunnen worden onderschreven. Op basis van het bureauonderzoek is het niet mogelijk om op perceelsniveau aan te geven of er wellicht ook delen zijn van het plangebied die niet meer verdacht zijn; het risico dat zich toch niet-gesprongen explosieven op deze locaties bevinden is hiervoor te groot. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat de huidige bestrating met direct onderliggende aanvullingslaag niet verdacht is op het aantreffen van OCE. De diepte van deze laag kan slechts ter plekke worden vastgesteld. In de bodem zijn ook diverse sleuven gegraven voor de aanleg van de riolering, kabels en leidingen. Ook hier kan in zijn algemeenheid worden aangenomen dat binnen deze sleuven geen OCE meer aanwezig zijn. Het is echter lastig te bepalen binnen dit pakket geroerde grond waar precies destijds deze sleuven zijn aangelegd (zowel voor wat betreft de breedte als de diepte); bij wijze van spreke kan men bij een paar centimeter meer naar links of rechts, of dieper de grond in, al iets aantreffen.

4 Advies

Op basis van de uitkomsten van het uitgevoerde bureauonderzoek adviseert Vestigia als volgt:

Binnen het plangebied kunnen in principe op alle locaties waar gegraven gaat worden archeologische resten worden aangetroffen, al dan niet in situ. Rhenen kent een lange bewoningsgeschiedenis. De archeologische waarden die met name kunnen worden genoemd en gelokaliseerd zijn aangegeven op *Kaart 9 Waardenkaart*, achterin het rapport. Binnen het plangebied hebben sinds de Tweede Wereldoorlog diverse graafwerkzaamheden plaatsgevonden, bijvoorbeeld in het kader van bestratingswerkzaamheden of de aanleg van sleuven voor riolering, kabels en leidingen. De archeologische praktijk leert echter dat werklieden tijdens de aanleg van bestrating slechts oppervlakkig muurwerk aftoppen of voor de aanleg van sleuven voor riolering of kabels en leidingen niet meer obstakels verwijderen dan strikt noodzakelijk op dat moment; er wordt dan bijvoorbeeld geen tijd verspild aan het verwijderen van compleet muurwerk. Het ligt dan ook in de lijn der verwachting dat binnen het plangebied archeologische resten kunnen worden aangetroffen die bestaan uit:

- Resten van bewoning uit de Late Middeleeuwen/Nieuwe tijd, in de vorm van muurwerk en funderingen van huizen met kelders. De geplande ingrepen, en dan met name de rioleringswerkzaamheden, zijn geprojecteerd op de locatie waar vroeger historische bebouwing heeft gestaan. *Kaart 6A* achterin het rapport geeft de situatie aan ten tijde van de Kadasterkaart 1819; *Kaart 6B* de situatie in 1940. Maar ook voor 1819 heeft er bebouwing bestaan die niet zo precies op kaart is vastgelegd. Er dient dus rekening gehouden te worden met (veel) muurwerk en kelders, waarschijnlijk al vlak onder straatniveau. Dat betekent dat ook bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden er muurwerk tevoorschijn kan komen binnen of direct onder de recente aanvullingslagen onder de verharding. Naast muurwerk van huizen bestaat ook de kans op het aantreffen van bijbehorende fenomenen zoals water- of beerputten, afvalkuilen met stadsafval, en afval van industriële en ambachtelijke activiteiten, zoals de thans opgemetselde put van *afbeelding 8* op de hoek van de Koningstraat/Fred. Van de Paltshof.
- Resten van bijzondere objecten in de vorm van gebouwen of structuren die verband houden met de Commanderie van de Duitse Orde en de kapel van het Agnietenconvent, met name aan de westzijde van het plangebied. De geplande ondergrondse container bij de Torenstraat ligt vlak bij de locatie waar een onderaardse gang is aangetroffen die hoorde bij het Agnietenconvent; mogelijk bevinden zich hier nog andere bijbehorende resten. Ook hier geldt dat bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden deze resten al direct onder straatniveau kunnen worden aangetroffen.
- Resten op een dieper niveau die verband houden met de vroegmiddeleeuwse voorloper van de nederzetting Rhenen, zoals aangetoond tijdens het archeologisch onderzoek bij het Rhenense Hof in 2011, maar eventueel ook resten die teruggaan tot de prehistorie (zoals aangetoond bij waarnemingsnrs. 44.090 en 417.596).
- Resten die verband houden met de middeleeuwse poorten en ommuring van Rhenen, zoals de Westpoort in het westen en de Bergpoort in het oosten, zoals aangetoond bij het archeologisch onderzoek in 1943 kunnen bij ondiepe ingrepen zoals bestratingswerkzaamheden al direct onder straatniveau worden aangetroffen. Hoewel op deze locaties (nog) geen ingrepen zijn gepland, dient hier bij toekomstige werkzaamheden ook rekening mee gehouden te worden.

Gezien deze archeologische verwachting wordt geadviseerd om tijdens de geplande werkzaamheden een opgraving - variant archeologische begeleiding uit te voeren om eventuele archeologische resten in kaart te brengen en vondstmateriaal veilig te stellen. Hiertoe dient eerst een Programma van Eisen te worden opgesteld dat de goedkeuring behoeft van het bevoegd gezag, de gemeente Rhenen.

Gezien het mogelijke risico op het aantreffen van niet-gesprongen explosieven wordt geadviseerd om de archeologische en civiele werkzaamheden onder begeleiding van een explosievendeskundige uit te

voeren (benaderen). Op basis van het archeologisch bureauonderzoek is het niet mogelijk om op perceelsniveau aan te geven of er wellicht ook delen zijn van het plangebied die niet meer verdacht zijn; het risico dat zich toch niet-gesprongen explosieven op deze locaties bevinden is hiervoor te groot. In zijn algemeenheid kan worden aangenomen dat de huidige bestrating met direct onderliggende aanvullingslaag niet verdacht is op het aantreffen van OCE. De diepte van deze laag kan slechts ter plekke worden vastgesteld. In de bodem zijn ook diverse sleuven gegraven voor de aanleg van de riolering, kabels en leidingen. Ook hier kan in zijn algemeenheid worden aangenomen dat binnen deze sleuven geen OCE meer aanwezig zijn. Het is echter lastig te bepalen binnen dit pakket geroerde grond waar precies destijds deze sleuven zijn aangelegd (zowel voor wat betreft de breedte als de diepte); bij wijze van spreke kan men bij een paar centimeter meer naar links of rechts, of dieper de grond in, al iets aantreffen.

Literatuur

- AZUMA/M.E. HANSSON/U. RUTH, 2006: A new Greenland ice core chronology for the last glacial termination, *Journal of Geophysical Research* 111, D06102.
- BAKKER, H. DE/J. SCHELLING, 1989: *Systeem van bodemclassificatie voor Nederland. De hogere niveaus*, Wageningen (Staring Centrum).
- BERENDSEN, H.J.A., 1999: *Handleiding voor fysisch geografisch veldwerk in het laagland*, Universiteit Utrecht (Vakgroep fysische geografie).
- BOS, I.J., 2010: *Distal delta-plain successions – Architecture and lithofacies of organics and lake fills in the Holocene Rhine-Meuse delta plain, The Netherlands*, Utrecht (Dissertatie Universiteit Utrecht).
- BRUGMAN, B.A./R.M. VAN HEERINGEN/A. LUTZ/R. SCHRIJVERS/C.A. VISSER, 2011: *Archeologische beleidskaart gemeente Rhenen. Toelichting op de totstandkoming en de koppeling met de ruimtelijke ordening (planregels)*, Amersfoort (Vestigia-rapport V817).
- COHEN, K.M./ E. STOUTHAMER/W.Z. HOEK/H.J.A. BERENDSEN /H.F.J. KEMPEN , 2009: *Zand in Banen Zanddieptekaarten van het Rivierengebied en het IJsseldal in de provincies Gelderland en Overijssel*. Arnhem: Provincie Gelderland.
- COHEN, K.M./E. STOUTHAMER/H.J. PIERIK/A.H. GEURTS, 2012: *Rhine-Meuse Delta Studies' Digital Basemap for Delta Evolution and Palaeogeography*. Dept. Physical Geography. Utrecht University.
- DEYS, H.P. (RED), 1995: *Rhenen bedreigd, bezet, bevrijd 1940-1945*, Rhenen.
- DEYS, H.P./F. VOGELZANG, 2010: *Rhenen. Geschiedenis en architectuur*, Utrecht.
- DEYS, H.P., 2016: Rhenen. Echte voorzichtigheid die het nieuwe dankbaar aanvaardt, in: Hummelen, M. (red), 2016: *De weg van de wederopbouw. Van Rhenen tot Arnhem, het bouwen en de tijdgeest*, Arnhem, 40-57.
- DEYS, H.P./H. HORSTHUIS/A.J. DE JONG, 2016: Oude huizen in de Rhenense binnenstad en hun bewoners. Het huis Thiell aan de Markt en de familie Van Helden, *Oud Rhenen*, 25-34.
- DOESBURG, J., VAN 2008: Het geheim van de Heimenberg ontsluit? De datering van de walburg bij Rhenen, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 36-45.
- DUIJS, H., 2008: 'Die ghemenen susteren des besloten convents van St. Agnete'. Het Agnietenconvent in Rhenen, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 102-109.
- GEEL, B. VAN/S.J.P. BOHNCKE/H. DEE, 1980/1981: A palaeoecological study of an upper late glacial and holocene sequence from "De Borchert", The Netherlands, *Review of Palaeobotany and Palynology* 31, 367-392.
- HALVERSTAD, R., 2014: De keermuur en stadsgracht ten noorden van de Bergpoort. Een archeologisch onderzoek, in: Maas, T./J. Vredenberg (red), 2014: *Beschermd door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht, 107-121.
- HALVERSTAD, R.N., 2015: *Overblijfselen van de stadsverdediging en vroegmiddeleeuwse bewoning te Rhenen, Binnenstad-Oost / Het Rhenense Hof. Een inventariserend veldonderzoek in de vorm van proefsleuven en een archeologische begeleiding (protocol opgraven)*, Amersfoort (ADC rapport 3680).
- HIJMA, M. 2009: *From river valley to estuary – The early-mid Holocene transgression of the Rhine-Meuse valley, The Netherlands, Netherlands* (Geographical Studies 389), Utrecht (Dissertatie Universiteit Utrecht).
- HOEK, W. Z., 2001: Vegetation response to the ~14.7 and ~11.5 ka cal. BP climate transitions: is vegetation lagging climate?, *Global and Planetary Change* 30 (1-2), 103-115.
- HOEK, W. Z., 2008: The Last Glacial-Interglacial transition, *Episodes* 31(2), 226-229.
- ITERTSON, W. VAN, 1960: *De stad Rhenen. De resultaten van een rechtshistorisch onderzoek*, Assen.
- JONG, A.J. DE, 1993: Opgravingen in de binnenstad van Rhenen, *Oud Rhenen*, 55-71.
- KLAASSEN, W., 1985: De herbouw van Rhenen 1940-1943, *Oud Rhenen* 2, 22-29.
- KOEKOEK, J.G./H.P. DEYS, 1980: *Gebroken lente. Rhenen 1940-1945*, Rhenen.
- KOEKOEK-SLOGGATT, K.H./J.G. KOEKOEK JR./H.P. DEYS, 1985: *Toen wist ik pas wat oorlog was*, Rhenen.
- LOUWE KOOIJMANS, L.P./P.W. VAN DEN BROEKE/H. FOKKENS/A. VAN GIJN, 2005: *Nederland in de prehistorie*, Amsterdam.
- MAAS, T./J. VREDENBERG (RED), 2014: *Beschermd door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht.

- MINJON, S. (RED), 2015: *Slag om de Grebbeberg. Strijd om Wageningen en Rhenen in mei 1940*, Utrecht.
- NEDERLANDS NORMALISATIE INSTITUUT, 1989: *Geotechniek: Classificatie van onverharde grondmonsters*, Delft (NEN 5104).
- OERS, M.S. VAN, 2015: *Herenstraat 61 en omgeving te Rhenen. Rapportage Historisch vooronderzoek explosieven*, Amsterdam.
- OLDE MEIERINK, B., 2008: Het Koningshuis in Rhenen. Een paleis voor Koninklijke asielzoekers in de Republiek, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 214-225.
- OTTENHOF, C.J.M. 2016: *RWZI Rhenen Verkennend en nulsituatie bodemonderzoek*, Gemeente Rhenen
- RASMUSSEN, S.O./K.K. ANDERSEN/A.M. SVENSSON/J.P. STEFFENSEN/B.M. VINTHER/H.B. CLAUSEN/M.-L. SIGGAARD-ANDERSEN/S.J. JOHNSON/L.B. LARSEN/D. DAHL-JENSEN/M. BIGLER/R. RÖTHLISBERGER/H. FISCHER/K. GOTO-AZUMA/M.E. HANSSON/U. RUTH, 2006: A new Greenland ice core chronology for the last glacial termination, *Journal of Geophysical Research* 111, D06102.
- SCHOENMAKER, L., 2008: De stadsverdediging van Rhenen omstreeks 1530. De verdedigingswerken van een grensstad, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 120-131.
- SPEK, T., 2008: Veranderingen in de Rijnloop. Dynamiek van het rivierenlandschap rond Rhenen in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 46-57.
- STAAL, C., 2008: Die dwale van Sinte Cunera. Wonderen met een wurgdoek, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 132-141.
- STAPEL, A., 2008: De ridders van de Duitse Orde in Rhenen. Hun rol in de kerk, het grondbezit en het gruitrecht, in: Vredenberg, J. (red.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht, 58-67.
- TOL, A/P. VERHAGEN/M. VERBRUGGEN, 2006: *Leidraad Inventariserend Veldonderzoek, deel karterend booronderzoek* (uitgave SIKB).
- VREDENBERG, J. (RED.), 2008: *Geschiedenis van Rhenen*, Utrecht.
- VREDENBERG, J., 2014: De stadsmuren van Rhenen. een onderzoeksopzet, in: Maas, T./J. Vredenberg (red), 2014: *Beschermde door steen. De stadsmuren van Rhenen*, Utrecht, 9-13.
- WEERTS, H.J.T./P. CLEVERINGA/J.H.J. EBBING/F.D. DE LANG/W.E. WESTERHOFF, 2000: *De lithostratigrafische indeling van Nederland - Formaties uit het Tertiair en Kwartair*. Utrecht (TNO-rapport 00-95-A).
- WESTERHOFF, W.E./T.E. WONG/E.F.J. DE MULDER, 2003: Opbouw van de ondergrond - Opbouw van het Neogeen en Kwartair, in: E.F.J. de Mulder/M.C. Geluk/I.L. Ritsema/W.E. Westerhoff/T.E. Wong (red.), *De ondergrond van Nederland*, Houten.

Digitale bronnen

- ACTUEEL HOOGTEBESTAND NEDERLAND: www.ahn.nl.
- ARCHEOLOGISCH INFORMATIESYSTEEM (ARCHIS): <http://archis2.archis.nl/archisii/html/index.html>.
- BODEMLOKET: www.bodemloket.nl.
- TNO: Lithostratigrafische Nomenclator van de Ondiepe Ondergrond, versie 2011: <http://www.dinoloket.nl/nomenclatorShallow/start/start/introduction/index.htm>
- TOPOTIJDREIS: www.topotijdreis.nl.

Kaarten en bijlagen

Kaart 1:	Ligging plangebied
Kaart 2:	Huidige situatie met huisnummers
Kaart 3:	Geomorfologische kaart
Kaart 4:	Archeologie (Archis)
Kaart 5:	Historische kaarten Jacob van Deventer en Kadasterkaart
Kaart 6a:	Werkzaamheden geprojecteerd op Kadasterkaart
Kaart 6b:	Werkzaamheden geprojecteerd op kaart 1940
Kaart 7:	Funderingen op basis van bouwaanvragen
Kaart 8:	KLIC melding met ligging kabels en leidingen
Kaart 9	Waardenkaart
Bijlage 1:	Overzicht van archeologische en geologische perioden
Bijlage 2:	Inrichtingsplan

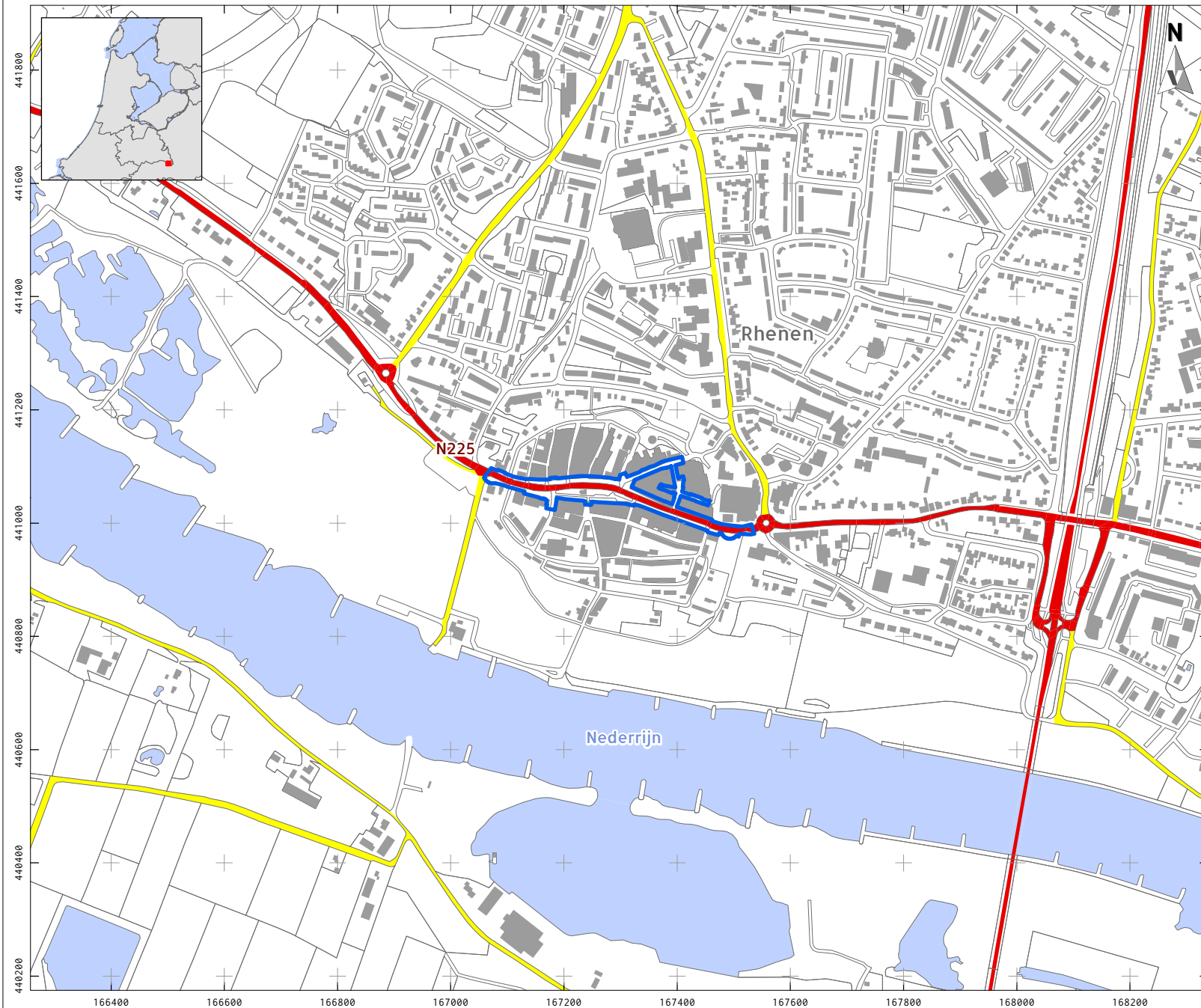
This text was set using the following freely available font software:

Allerta	Copyright (c) 2010, Matt McInerney (http://pixelspread.com), with Reserved Font Name Allerta.
Inconsolata_dz	Copyright (c) 2006, Raph Levien (http://www.levien.com), with Reserved Font Name <Inconsolata>. Copyright (c) 2009, David Zhou (http://blog.nodnod.net/) with Reserved Font Name <Inconsolata_dz>.
Molengo_Vestigia	Copyright (c) 2007, Denis Moyogo Jacquerye, with Reserved Font Name <Molengo>. Copyright (c) 2011, Vestigia BV Archeologie & Cultuurhistorie (www.vestigia.nl), with Reserved Font Name <Molengo_Vestigia>; available at www.vestigia.nl/fonts .

This Font Software is licensed under the SIL Open Font License, Version 1.1.
The license is available with a FAQ at: <http://scripts.sil.org/OFL>

KAART 1 - LIGGING PLANGEBIED

LEGENDA

- Plangebied
- Bebouwing
- Water
- Overige topografie
- Snelweg
- Hoofdweg
- Regionale weg
- Lokale weg

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Januari 2017

Bron: Top10NL, CC-BY Kadaster 2016

Tekenaar: EK

Schaal: 1:10.000 / A4

0 200 m

KAART 2- BASISADMINISTRATIE ADRESSEN EN GEBOUWEN

LEGENDA

Straatnamen

- , zie kaart
- B, Bontekoestraat
- GA, Gasthuisstraat
- GR, Grutterstraat
- H, Hofstraat
- KE, Koningin Elisabethplantsoen
- KH, Koningshof
- KL, Kloosterstraat
- KR, Kruisstraat
- KS, Koningstraat
- ME, Mensstraat
- MP, Molenpad
- MU, Muntstraat
- MW, M.W. van de Waalstraat
- N, Nieuwe Veenendaalseweg
- P, Plantsoenstraat
- S, Servetstraat
- T, Torenstraat
- U, Utrechtsestraatweg
- V, Veerweg
- VD, Van Deventerstraat

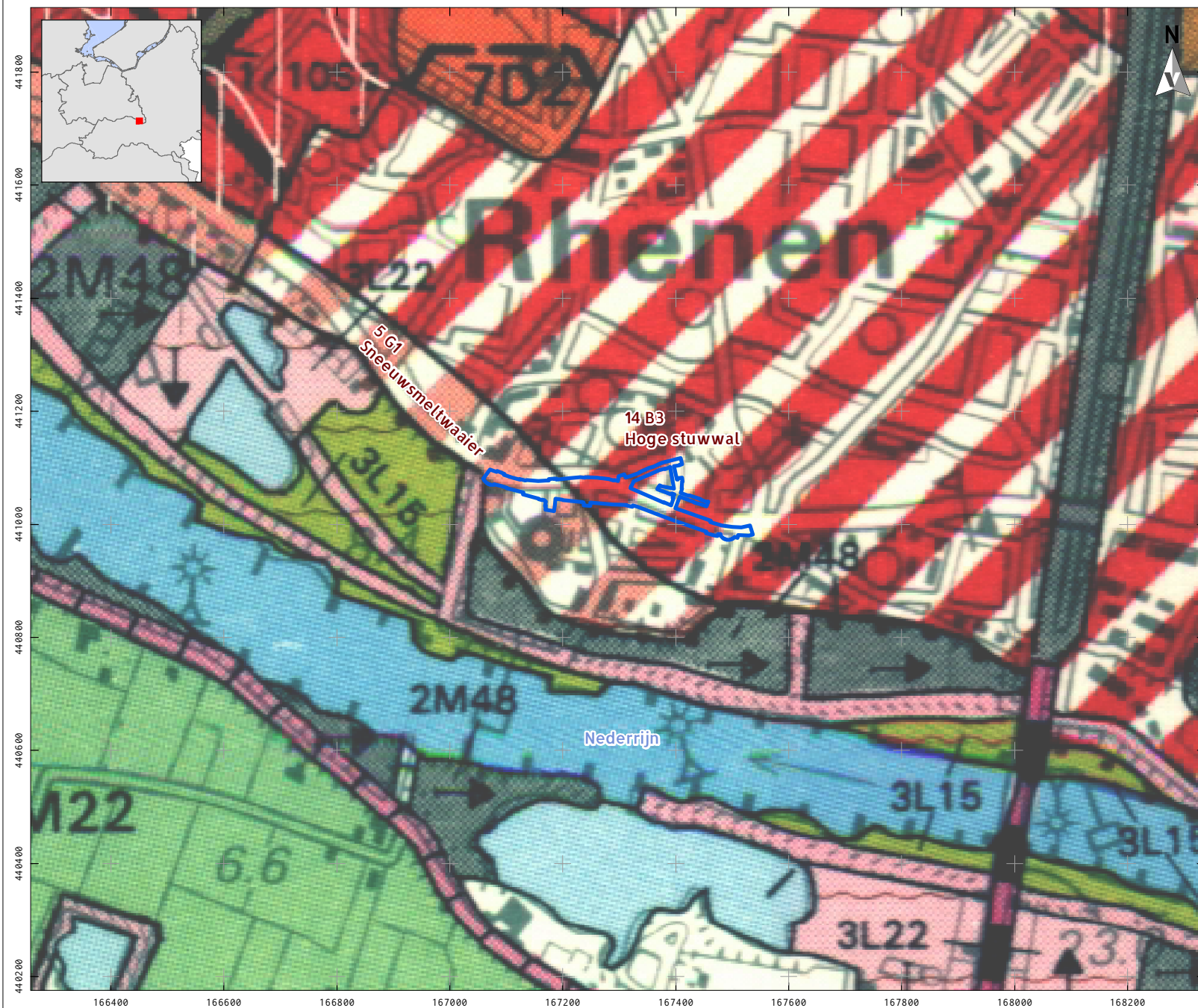
- Plangebied
- Bouw gestart
- Bouwvergunning verleend
- Niet gerealiseerd pand
- Pand gesloopt
- (Ver)bouwjaar panden
- 1850
- 1900-1905
- 1930-1934
- 1940-1943
- 1947-1955
- 1956-1965
- 1979-1988
- 1991-2001
- 2010-2011
- Wegen (Top10)

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
 Rapport: V1452
 Datum: Februari 2017
 Bron: Top10NL, CC-BY Kadaster 2016
 BAG, november 2016
 Tekenaar: EK
 Schaal: 1:1.500 / A3

441000

KAART 3 - NATUURLIJKE LANDSCHAP: GEOMORFOLOGIE

LEGENDA

- Plangebied
- Bebouwing
- Water
- Overige topografie

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Januari 2017

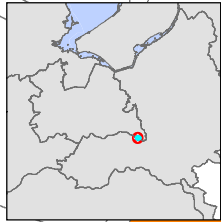
Bron: Geomorfologische Kaart 39 WO
RGD/StiBoKa 1986

Tekenaar: EK

Schaal: 1:10.000 / A4

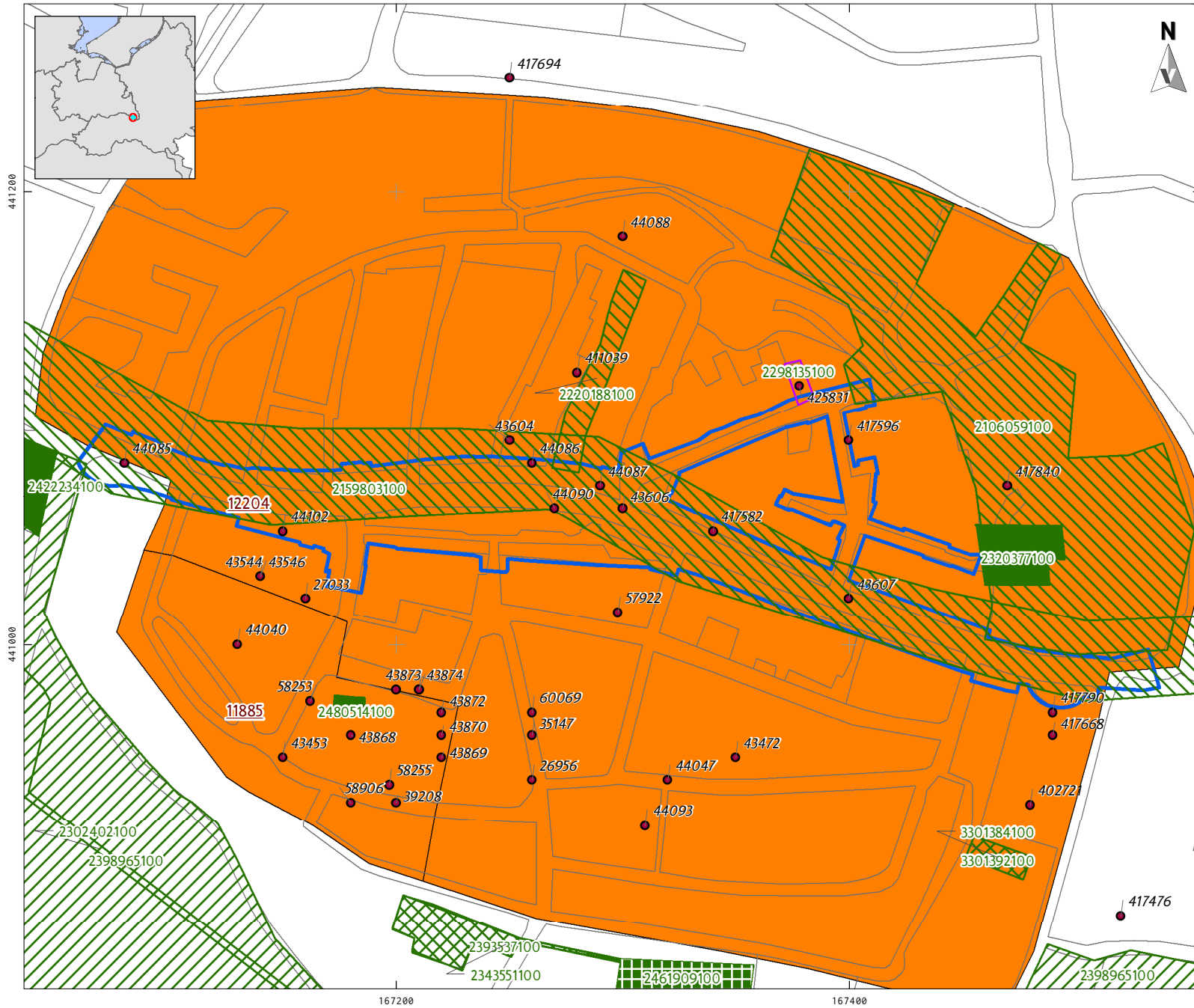
0 200 m

KAART 4 - ARCHEOLOGIE

LEGENDA

- Plangebied
- Overige topografie
- Waarnemingen
- Archeologisch: opgraving/proefsleuven
- Archeologisch: begeleiding
- Archeologisch: booronderzoek
- Archeologisch: bureauonderzoek
- Niet-archeologisch
- Terrein van archeologische waarde
- Terrein van hoge archeologische waarde
- Terrein van zeer hoge archeologische waarde
- Terrein van zeer hoge archeologische waarde, beschermd

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Januari 2017

Bron: Top10NL, CC-BY Kadaster 2016

Archis 3, RCE 2016

Tekenaar: EK

Schaal: 1:2.500 / A4

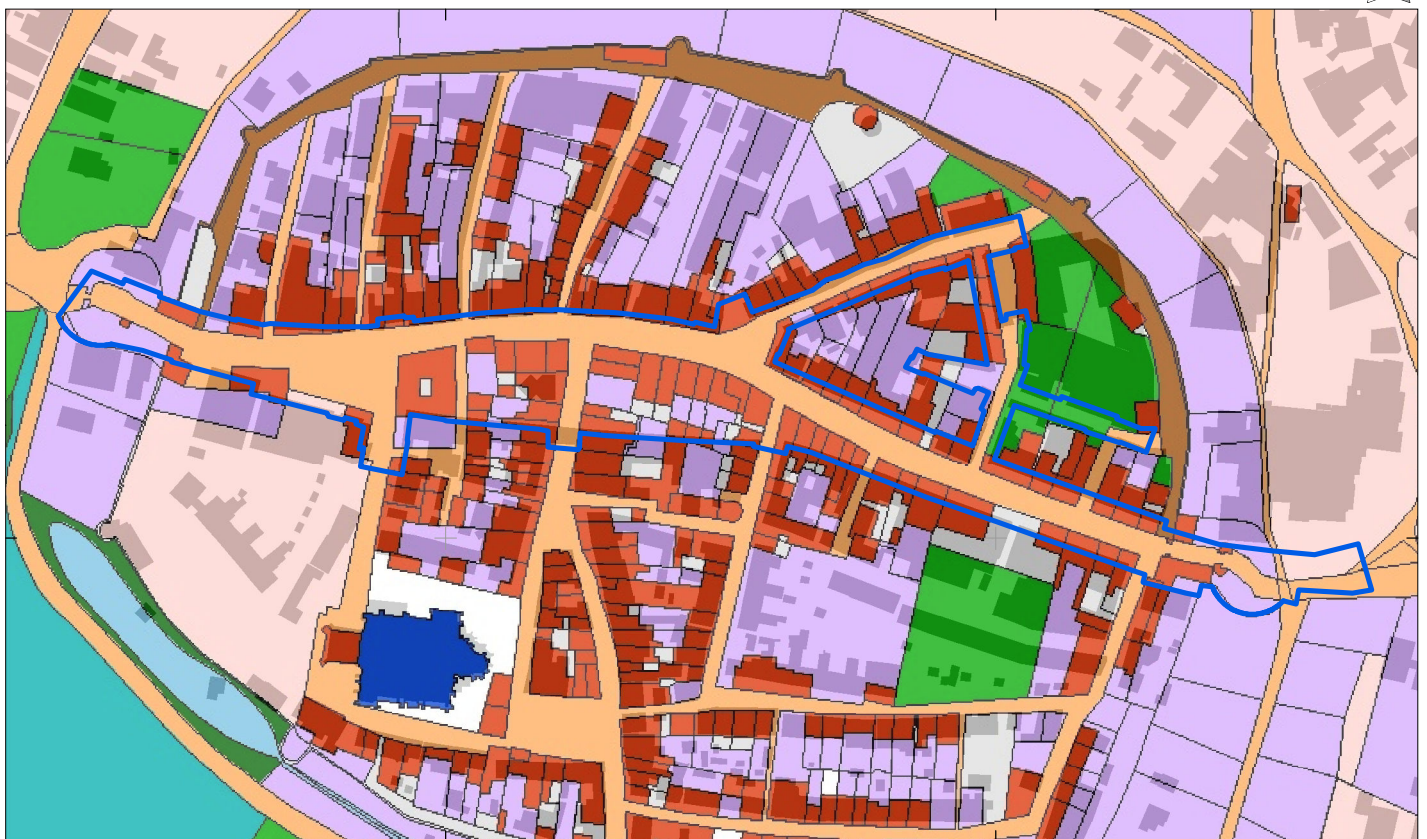
0 50 m

KAART 5 A - HISTORISCHE SITUATIE: 1540/1560 (BIJ BENADERING)

KAART 5 B - HISTORISCHE SITUATIE: 1819

Project: V16-3427: BO
Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Januari 2017

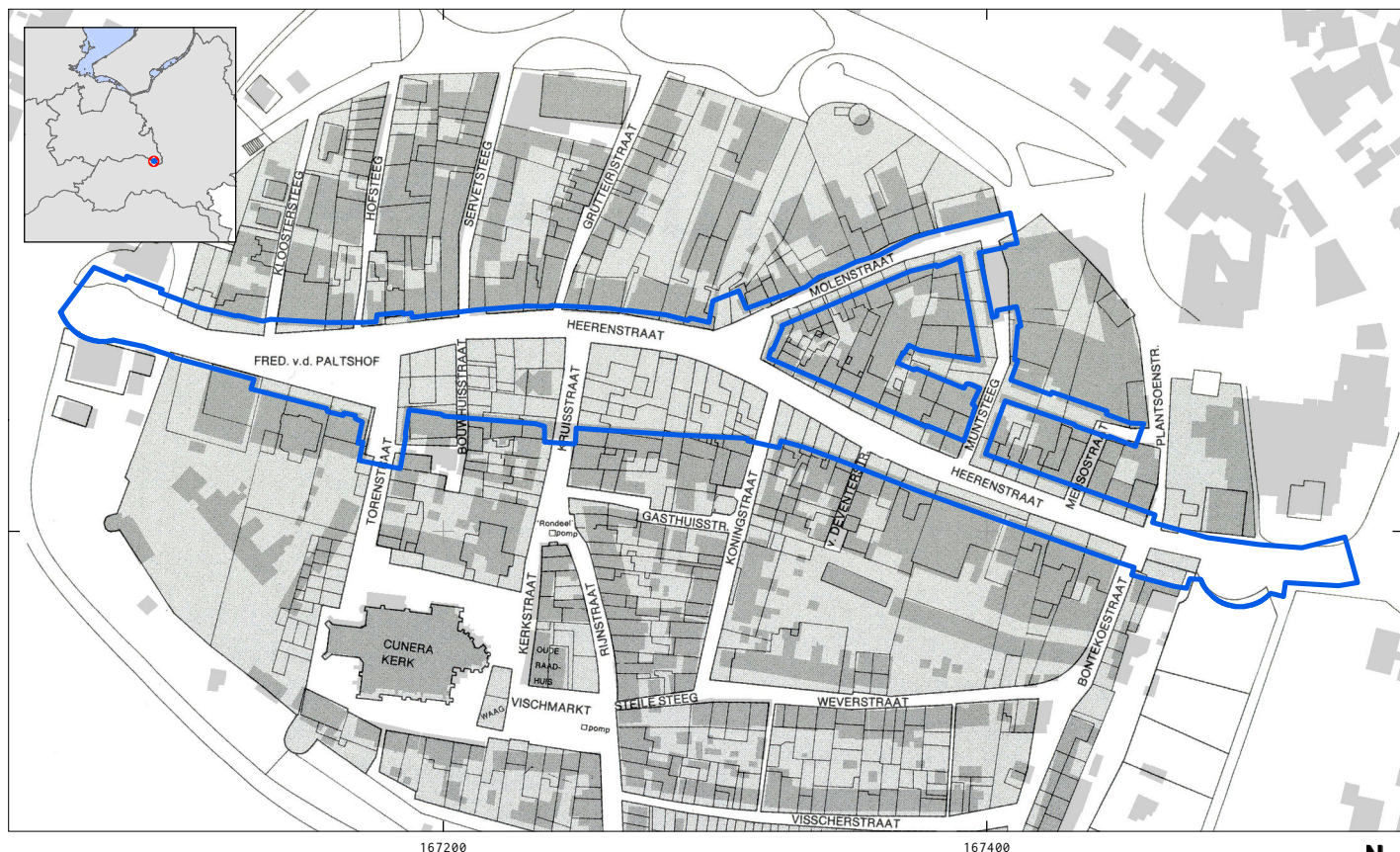
Bron: Situatie 1540/1560: Jacob van Deventer
Situatie 1819: Minuut Beeldbank RCE, 2017
Achtergrond: Panden BAG, november 2016
Tekenaar: EK

Schaal: 1:2.750 / A4

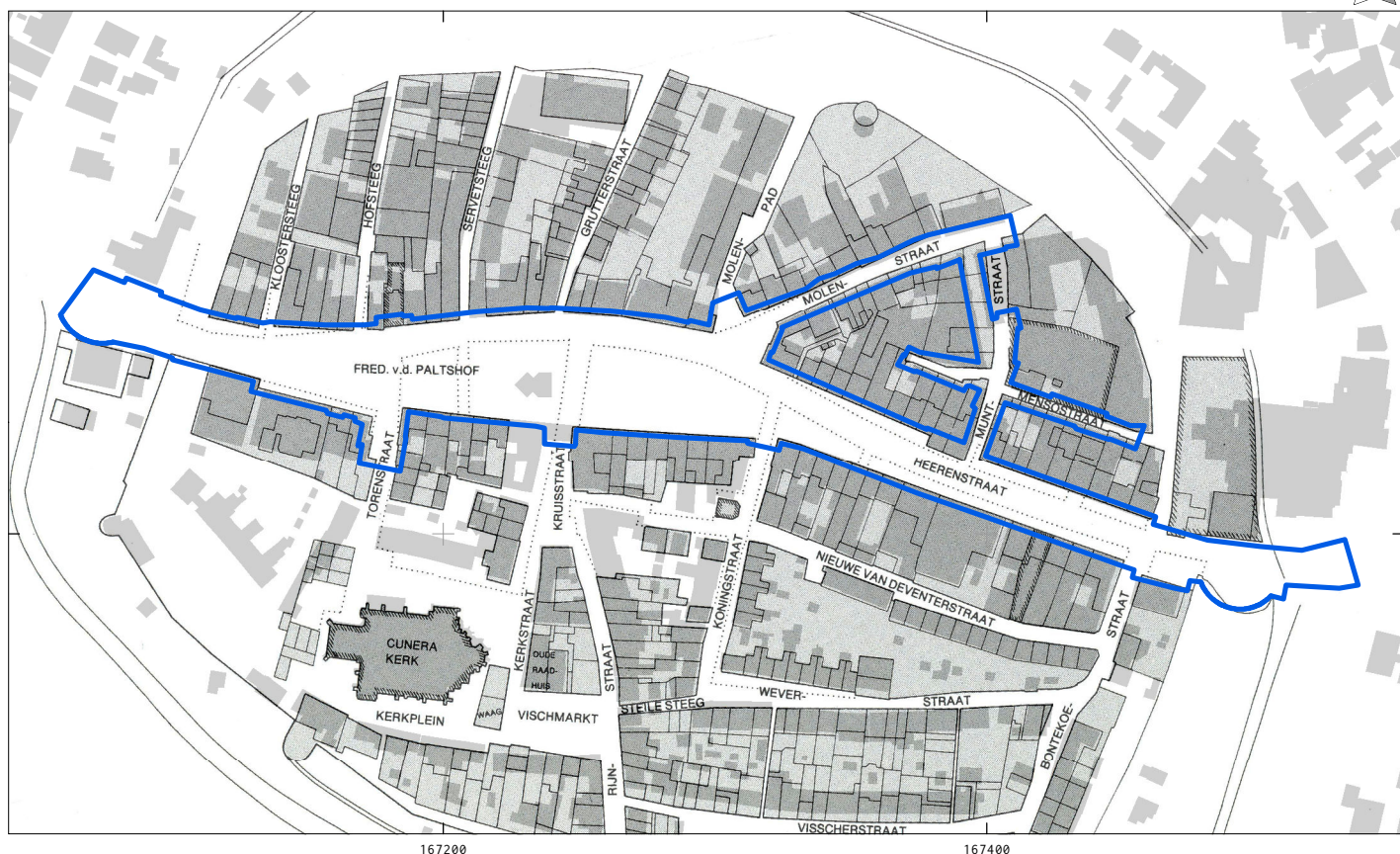
0 40 m

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

KAART 5 C - HISTORISCHE SITUATIE: 1940

KAART 5 D - HISTORISCHE SITUATIE: 1946

Project: V16-3427: BO
Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Januari 2017

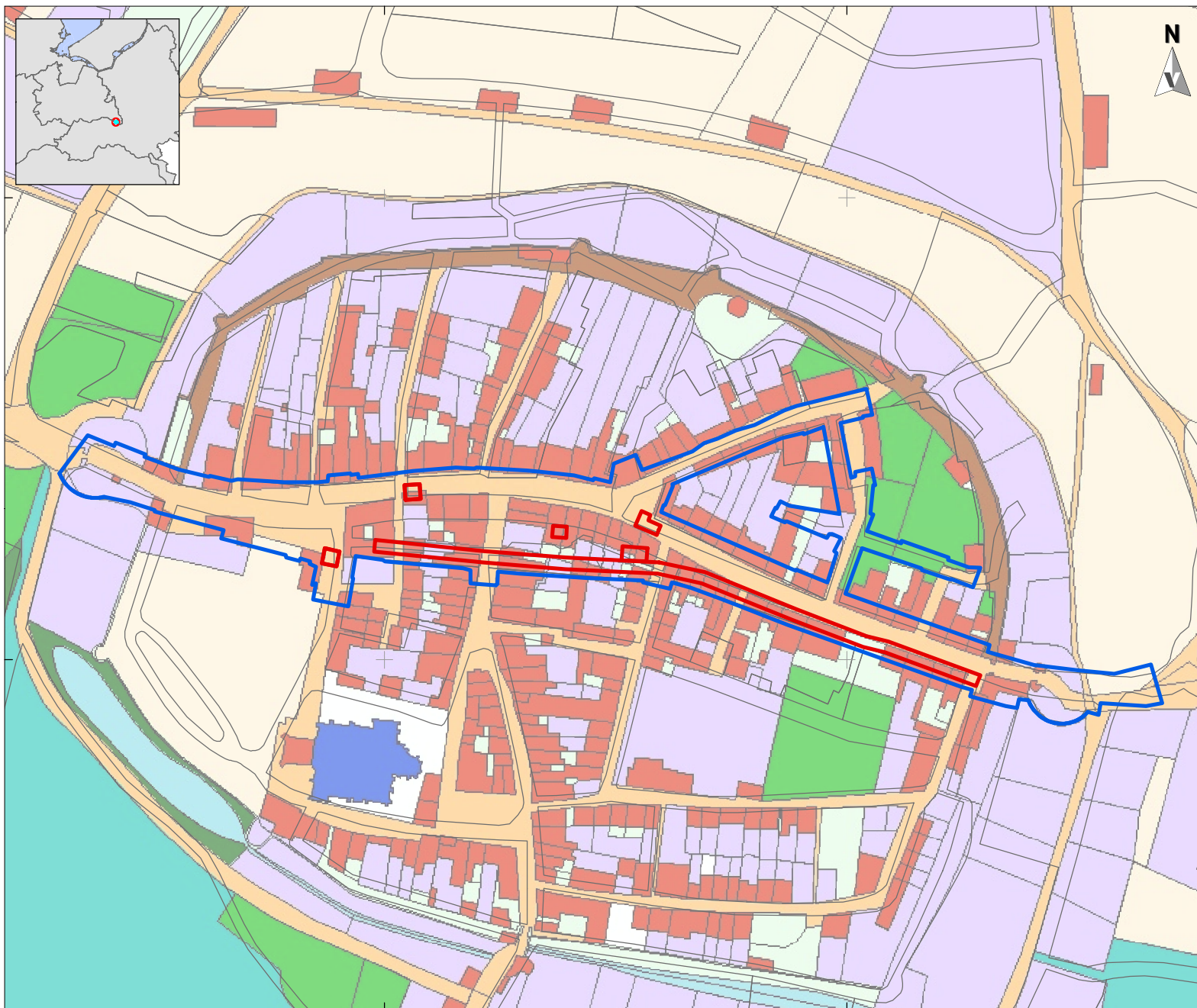
Bron: Situatie 1940/1946: Koekoek *et al.* 1985
Achtergrond: Panden BAG, november 2016
Tekenaar: EK

Schaal: 1:2.750 / A4

0 40 m

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

KAART 6A - WERKZAAMHEDEN OP DE KADASTRALE MINUUT VAN 1819

LEGENDA

- Plangebied
- Overige topografie
- Ontgraving

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Januari 2017

Bron: Situatie 1819: HISGIS

EK

Tekenaar:

Schaal: 1:2.500 / A4

0 50 m

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

KAART 6A - WERKZAAMHEDEN OP DE KADASTRALE MINUUT VAN 1819

LEGENDA

- Plangebied
- Overige topografie
- Ontgraving
- Bebouwing gesloopt tussen 1819 en 1940 binnen plangebied

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Februari 2017

Bron: Situatie 1819: HISGIS

EK

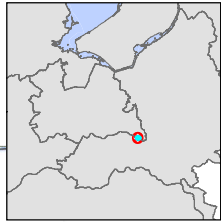
Tekenaar:

Schaal: 1:2.500 / A4

0 50 m

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

KAART 6B - WERKZAAMHEDEN OP DE KAART UIT 1940

LEGENDA

- Plangebied
- Overige topografie
- Ontgraving

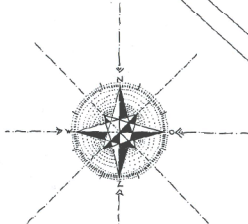
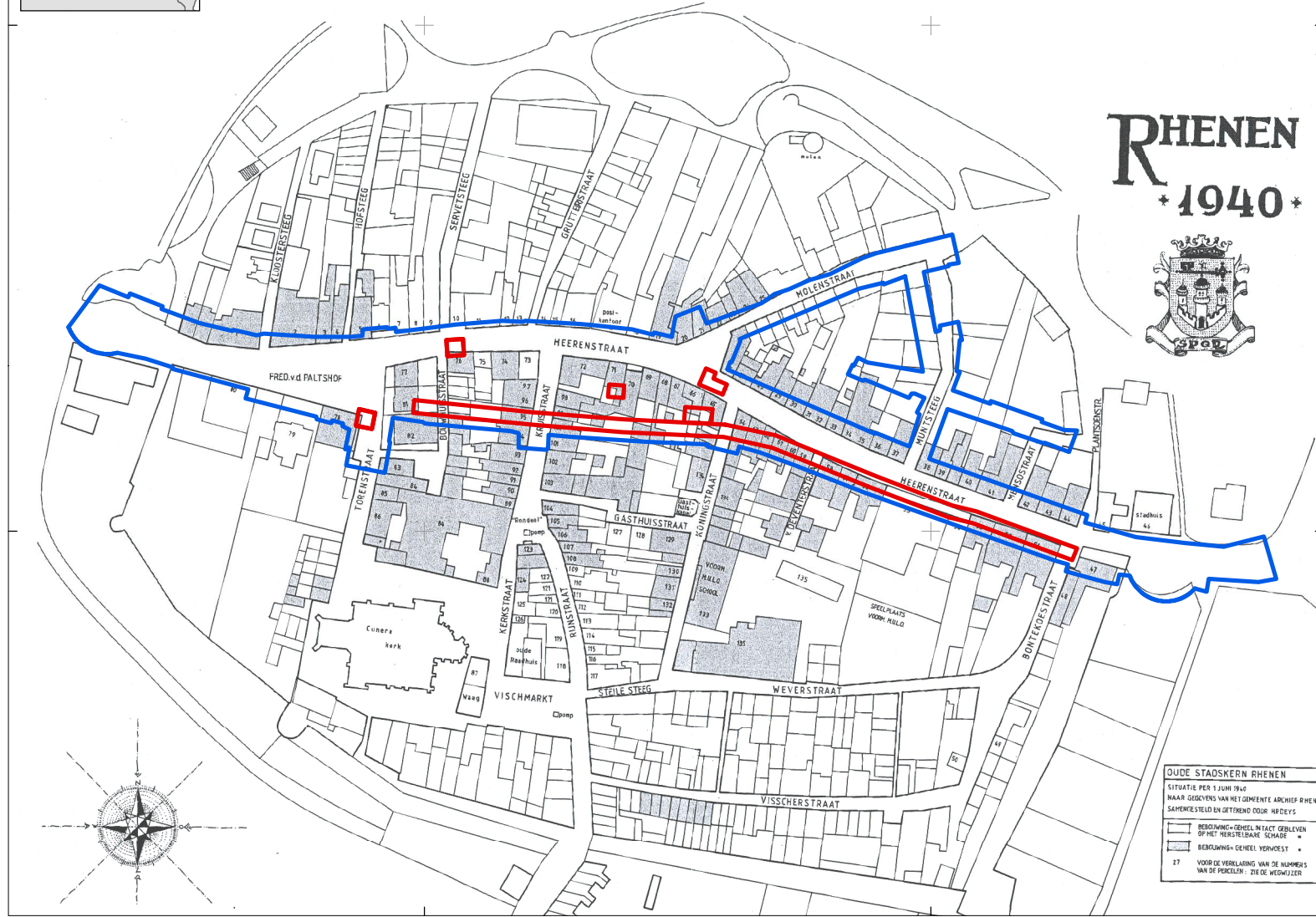
RHENEN

* 1940 *

441200

441000

167200

167400

OUDE STAOSKERN RHENEN
 SITUATIE PER 1 JUNI 1940
 NAAR GEGEVENS VAN HET GEMEENTE ARCHIEF RHENEN
 SAMENGESTELD EN GETITELD DOOR HIRCEYS

- BEBOUWING-GEMEEL IN FACT GEBLEVEN OF MET REESTELBAAR SCHADE *
- BEBOUWING-GEMEEL VERMOEST *

27 VOOR DE VERKLARING VAN DE NUMERS VAN DE PERKELEN ZIE DE WEGWIJZER

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Januari 2017

Bron: Situatie 1940: Gemeente Rhenen

EK

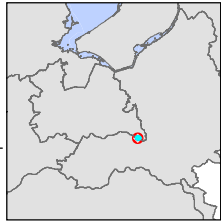
Tekenaar:

Schaal: 1:2.500 / A4

0 50 m

KAART 7 FUNDERINGSDIEPTE BOUWAANVRAGEN BEGIN 20E EEUW

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving
- 0,5 - 1,0 m
- 1,5 - 2,0 m
- 2,3 - 3,0 m
- 3,3 - 3,5 m
- 4,5
- Geen informatie over fundering
- Geen bouwaanvragen bekend

441200

441000

167200

167400

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Februari 2017

Bron:

Tekenaar: EK

Schaal: 1:2.500 / A4

0 50 m

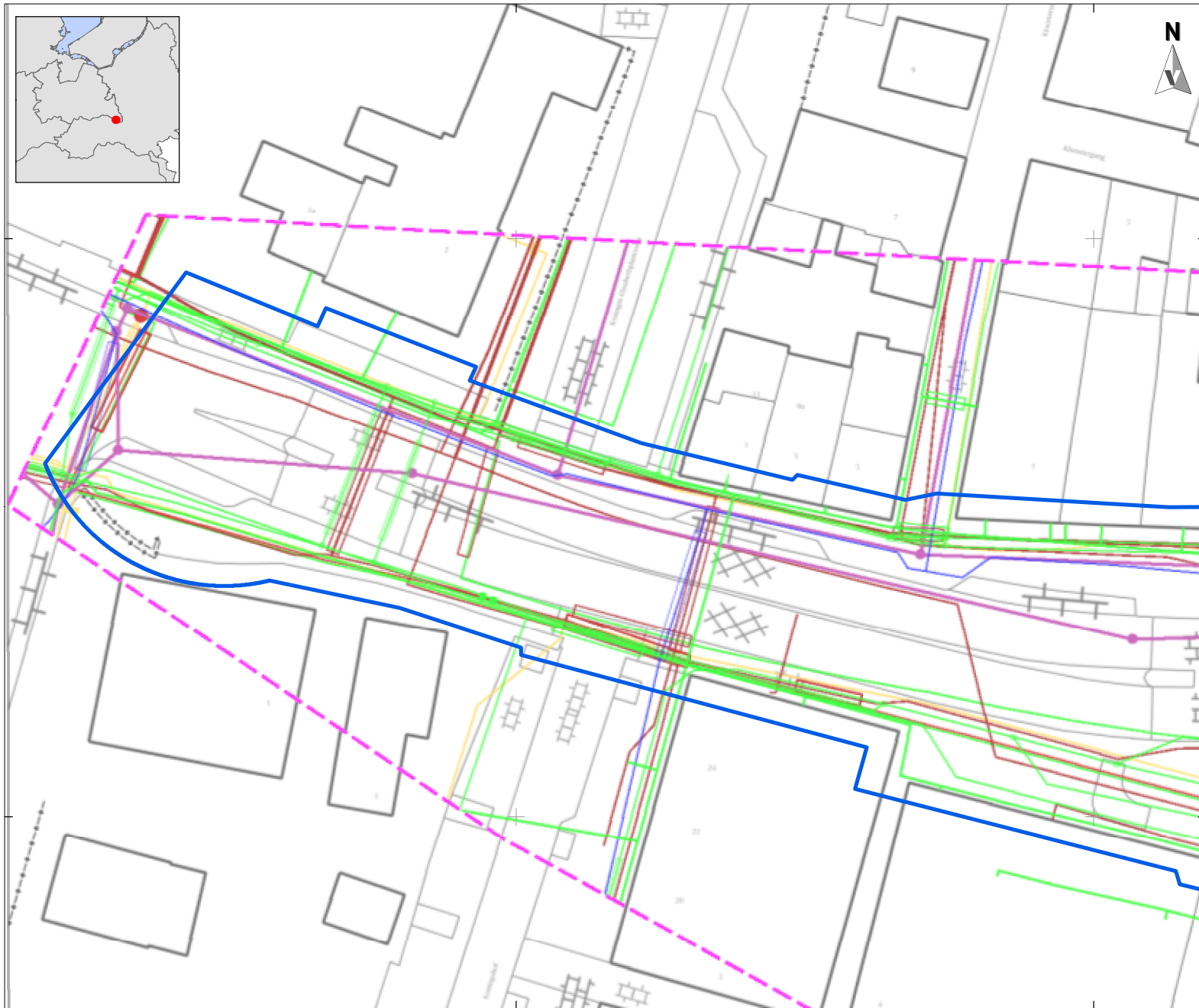

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

4411 00

4410 50

167100

167150

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

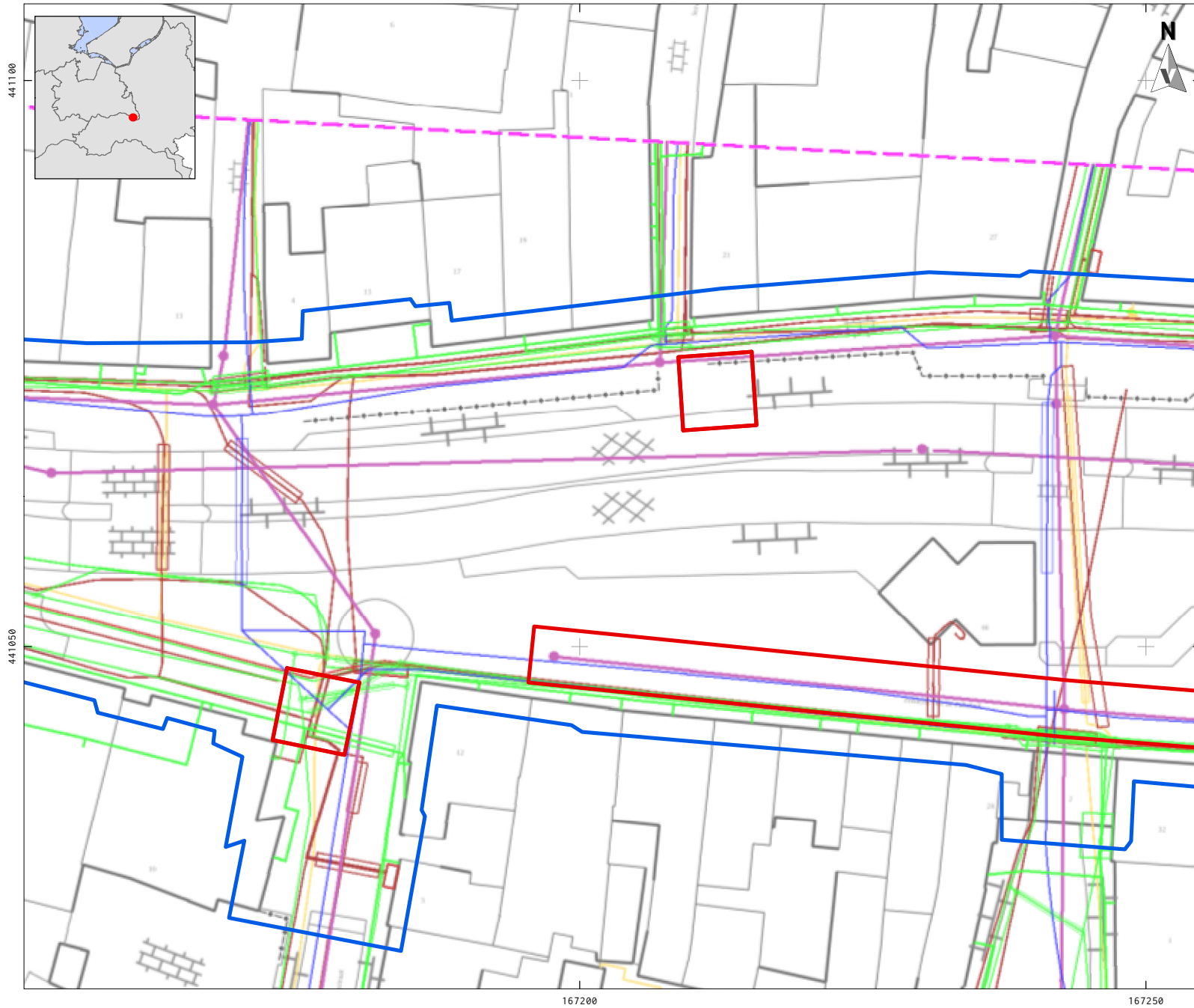
Stedin datatransport
Stedin gas lage druk
Stedin laagspanning
Stedin middenspanning
rhenen riool vrijverval
rhenen overig
KPN datatransport
Vitens water
Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Maart 2017
Bron: KLIC Melding 17G021595
17-01-2017

Tekenaar: EK
Schaal: 1:500 / A4

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

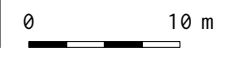
LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

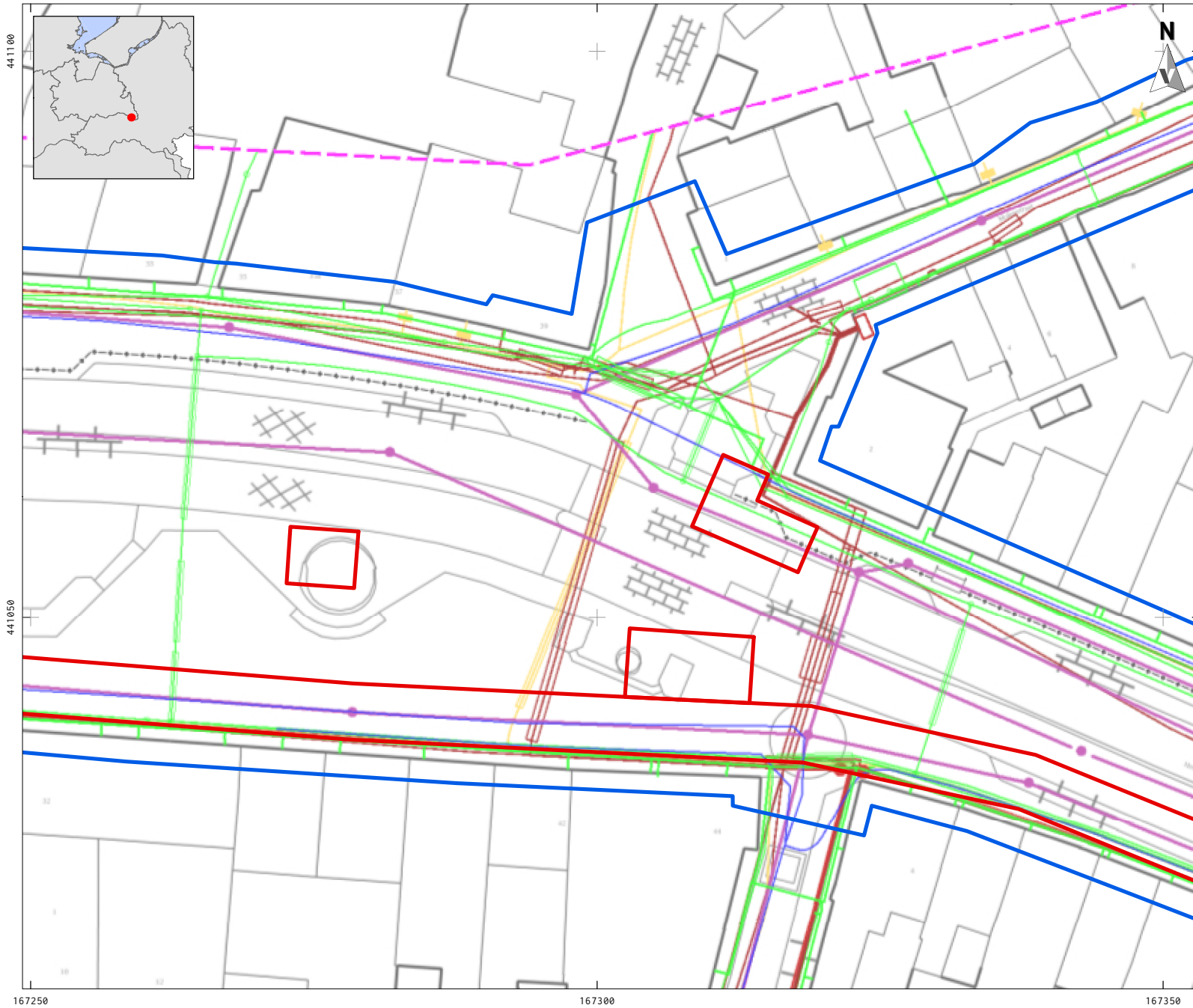
Stedin datatransport
Stedin gas lage druk
Stedin laagspanning
Stedin middenspanning
rhenen riool vrijverval
rhenen overig
KPN datatransport
Vitens water
Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Maart 2017
Bron: KLIC Melding 17G021595
17-01-2017

Tekenaar: EK
Schaal: 1:500 / A4

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

	Stedin datatransport
	Stedin gas lage druk
	Stedin laagspanning
	Stedin middenspanning
	rhenen riool vrijverval
	rhenen overig
	KPN datatransport
	Vitens water
	Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
 Rapport: V1452
 Datum: Maart 2017
 Bron: KLIC Melding 17G021595
 17-01-2017

Tekenaar: EK
 Schaal: 1:500 / A4

167250

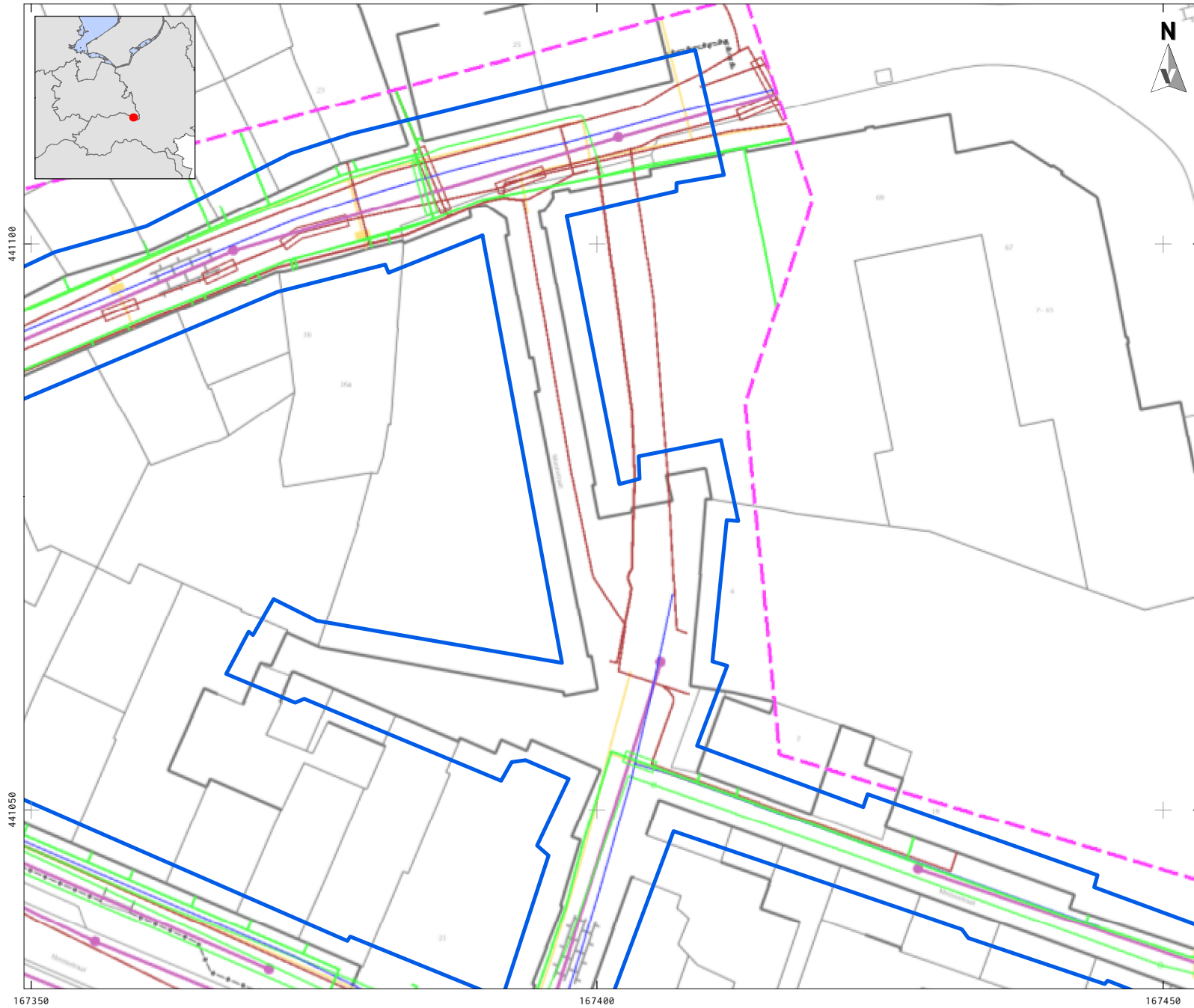
167300

167350

441100

441050

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

	Stedin datatransport
	Stedin gas lage druk
	Stedin laagspanning
	Stedin middenspanning
	rhenen riool vrijverval
	rhenen overig
	KPN datatransport
	Vitens water
	Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Maart 2017
Bron: KLIC Melding 17G021595
17-01-2017

Tekenaar: EK
Schaal: 1:500 / A4

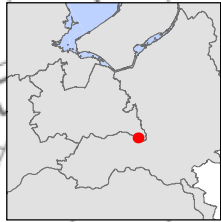

167350

167400

167450

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

	Stedin datatransport
	Stedin gas lage druk
	Stedin laagspanning
	Stedin middenspanning
	rhenen riool vrijval
	rhenen overig
	KPN datatransport
	Vitens water
	Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Maart 2017

Bron: KLIC Melding 17G021595
17-01-2017

Tekenaar: EK

Schaal: 1:500 / A4

0 10 m

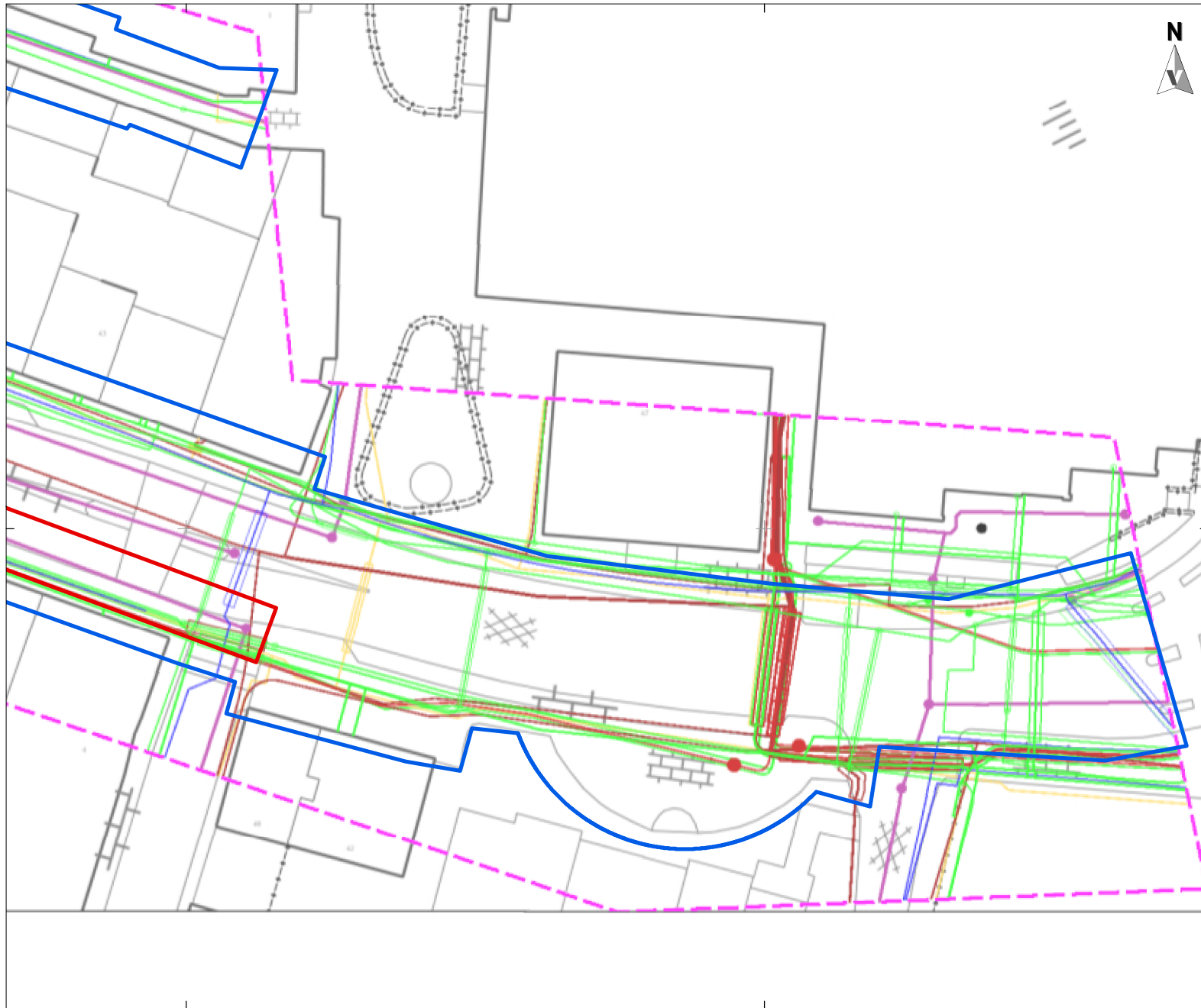
441050

441000

167350

167400

KAART 8 KABELS EN LEIDINGEN

LEGENDA

- Plangebied
- Ontgraving

Stedin datatransport
Stedin gas lage druk
Stedin laagspanning
Stedin middenspanning
rhenen riool vrijverval
rhenen overig
KPN datatransport
Vitens water
Ziggo BV datatransport

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen
Rapport: V1452
Datum: Maart 2017
Bron: KLIC Melding 17G021595
17-01-2017

Tekenaar: EK
Schaal: 1:500 / A4

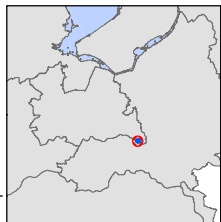

441000

167450

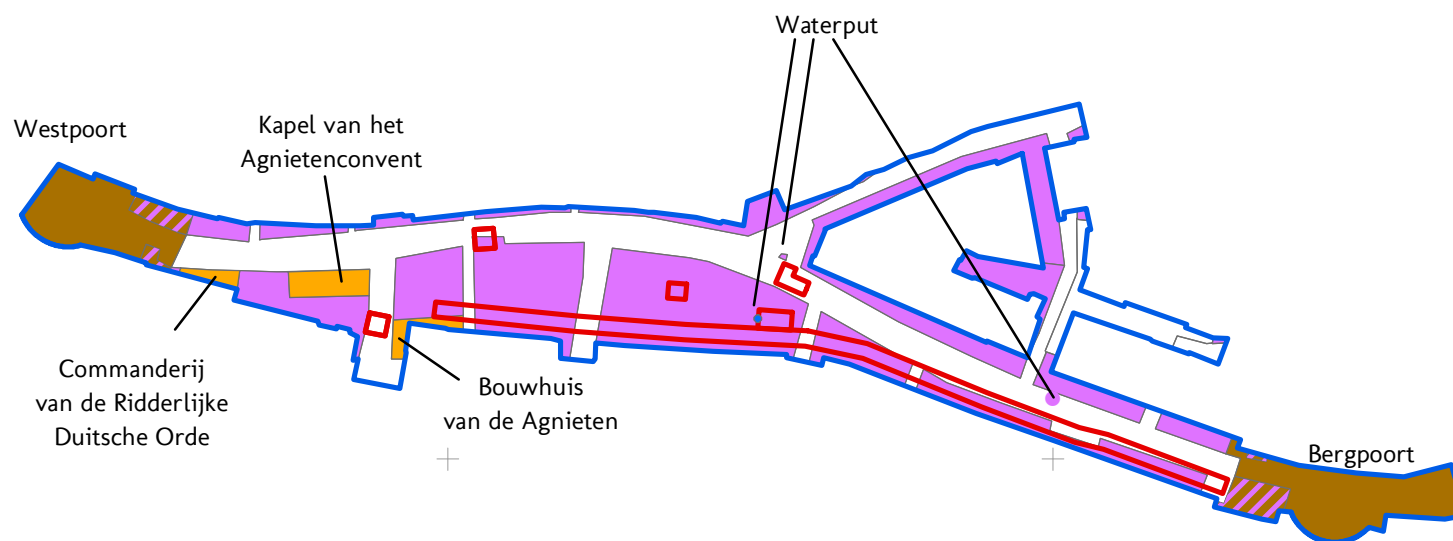
167500

KAART 9 WAARDENKAART

LEGENDA

- Plangebied
- Waarnemingen
- Kaartbladen_AHN2
- Ontgraving
- Nog aanwezige put
- Specifieke bebouwing 1575
- Grens bebouwing
- Stadspoort of -muur
- Bebouwing/Stadspoort of -muur
- Bestrating / hof als tuin

Project: V16-3427: BO Centrumplan Rhenen

Rapport: V1452

Datum: Maart 2017

Bron:

Tekenaar: EK

Schaal: 1:2.500 / A4

0 50 m

VESTIGIA
Archeologie & Cultuurhistorie

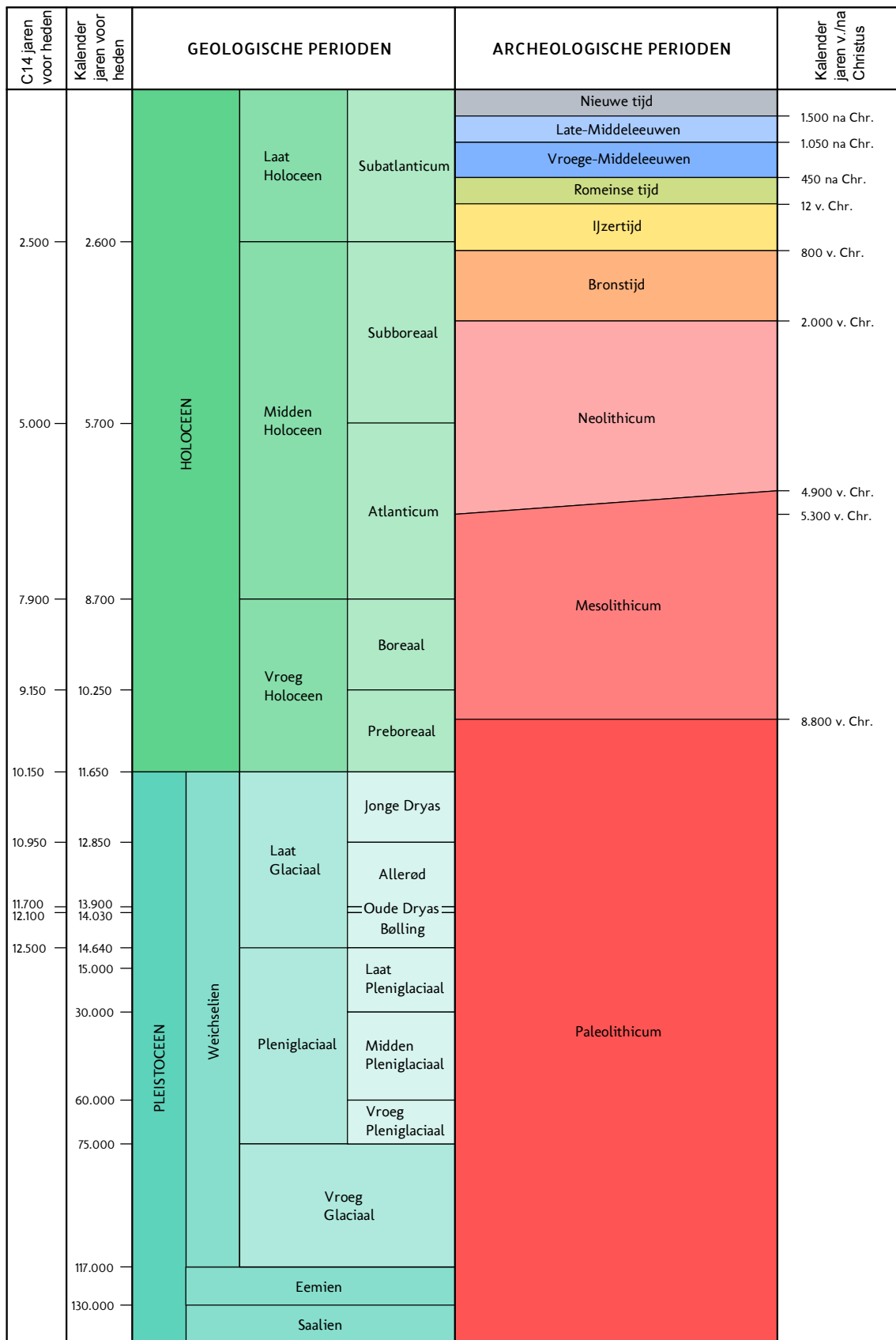
167200

167400

441200

441000

Bijlage 1 Overzicht archeologische en geologische perioden

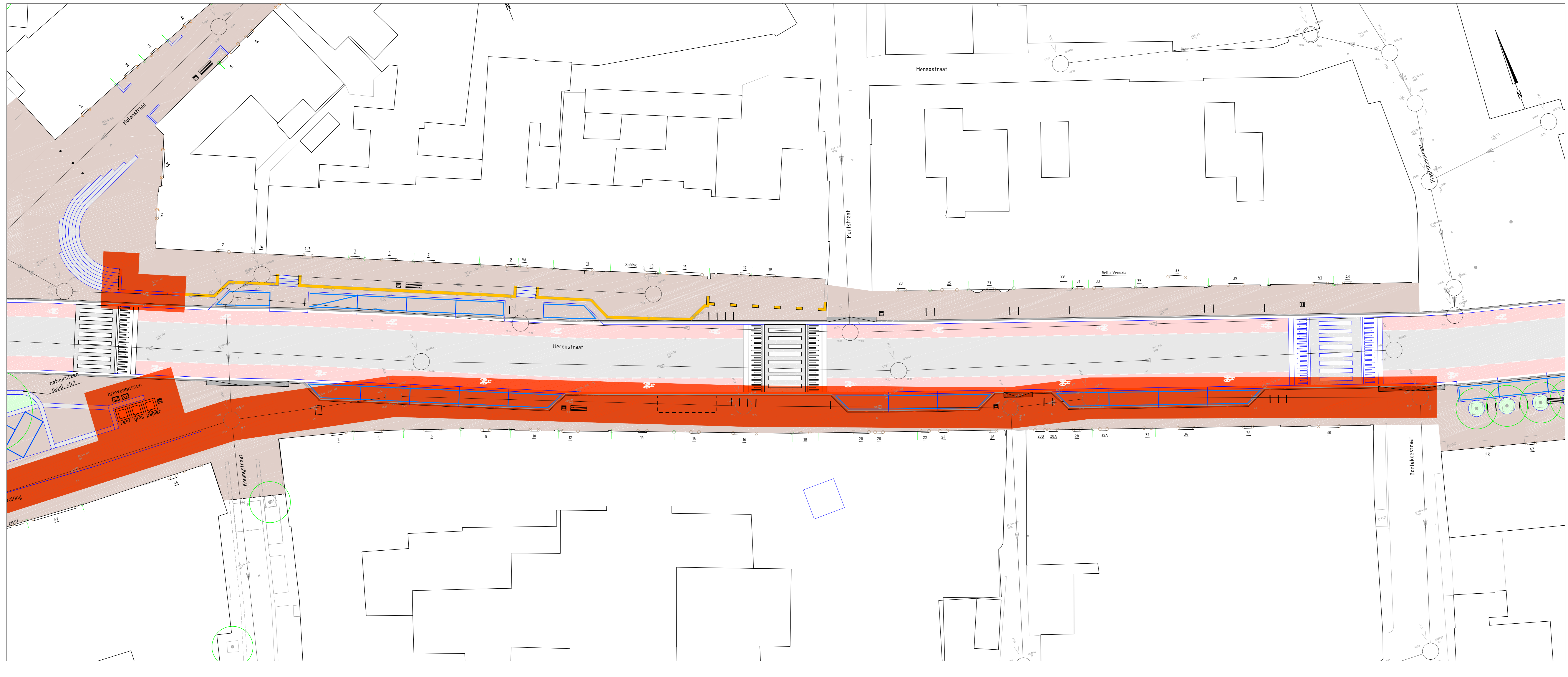
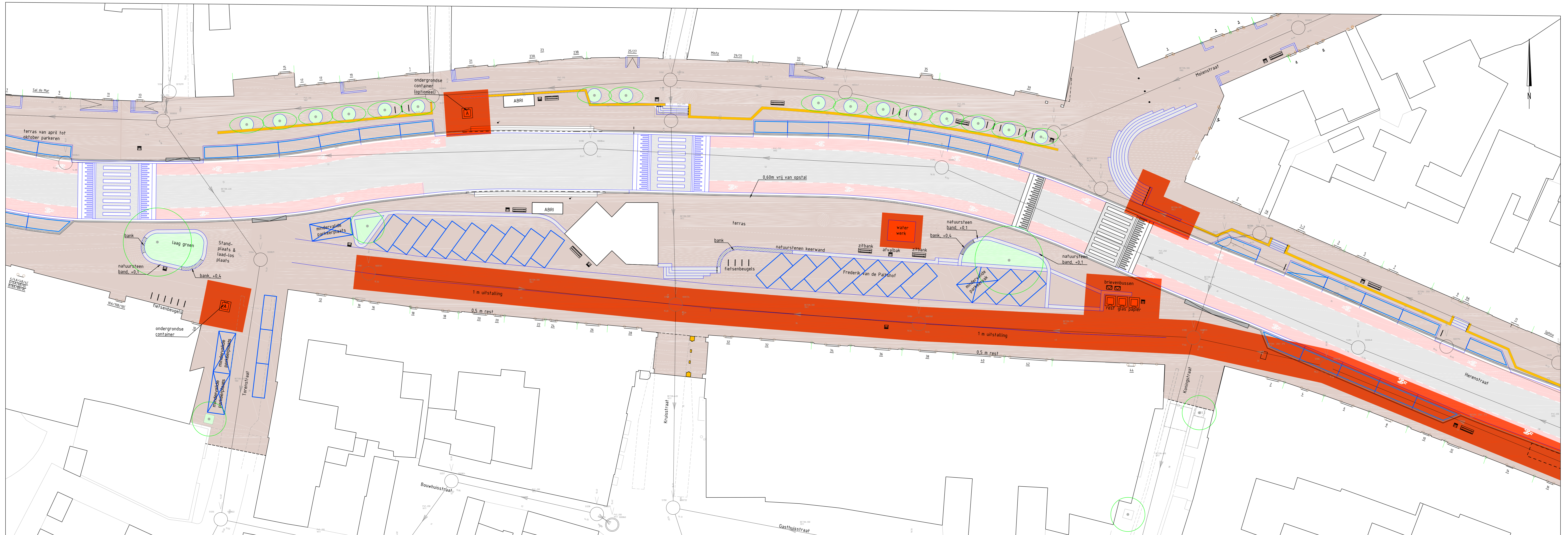

C14 ouderdommen en gekalibreerde ouderdommen van het Holoceen volgens Van Geel et al. (1980/1981). C14 ouderdom van het Laat Glaciaal volgens Hoek (2001/2008) en gekalibreerde ouderdommen van het Laat Glaciaal volgens Rasmussen et al. (2006). Overige pleistocene chronostratigrafie volgens Westerhoff et al. (2003). Archeologische perioden van de prehistorie volgens Louwe Kooijmans et al. (2005) en overige archeologische perioden volgens Archis.

Periode	Van - tot
Vroeg-Paleolithicum	tot 300.000 voor Chr.
Midden-Paleolithicum	300.000-35.000 voor Chr.
Laat-Paleolithicum	35.000-8800 voor Chr.
Vroeg-Mesolithicum	88.00-7100 voor Chr.
Midden-Mesolithicum	7100-6450 voor Chr.
Laat-Mesolithicum	6450-4900 voor Chr.
Vroeg-Neolithicum	5300-4200 voor Chr.
Midden-Neolithicum	4200-2850 voor Chr.
Laat-Neolithicum	2850-2000 voor Chr.
Vroege-Bronstijd	2000-1800 voor Chr.
Midden-Bronstijd	1800-1100 voor Chr.
Late-Bronstijd	1100-800 voor Chr.
Vroege-IJzertijd	800-500 voor Chr.
Midden-IJzertijd	500-250 voor Chr.
Late-IJzertijd	250-12 voor Chr.
Vroeg-Romeinse tijd	12 voor-70 na Chr.
Midden-Romeinse tijd	70-270 na Chr.
Laat-Romeinse tijd	270-450 na Chr.
Vroege-Middeleeuwen	450-1050 na Chr.
Late-Middeleeuwen	1050-1500 na Chr.
Nieuwe Tijd A	1500-1650 na Chr.
Nieuwe Tijd B	1650-1850 na Chr.
Nieuwe Tijd C	1850-1950 na Chr.

Bijlage 2: Inrichtingsplan

LEGENDA
 Ontgraving

20m 40m 60m 80m 100m

gemeente Rhenen

PROJECT : Centrumplan Rhenen
ONDERWERP : Inrichtingsplan Fred van de Paltshof
 Contouren ontgravingen

Wijzigingen	Datum	Gepl.	Tekeningsovername	Status
			Tekening	Ontwerp
	20 december 2016		mb	Concept
			mb	Definitief
			mb	Naar uitvoering
				Revisie
			A1-86210	

Voorbeeld
 tel. 0318 - 52 76 00
 Eilat (G)g
 tel. 0481 - 37 17 65
 http://www.boot.nl

ruimtelijke informatie
 ruimtelijke inrichting
 ruimtelijk beheer

Bestand : K10-0216-010
 Blad : 01

Vestigia BV *Archeologie & Cultuurhistorie*
Spoorstraat 5
3811 MN Amersfoort
Nederland

Telefoon 033 277 92 00
E-mail info@vestigia.nl
Website www.vestigia.nl

K.v.K. Gooi- en Eemland 32078894

Erfgoedingenieurs

“Engineering the past, creating the future”

